

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

T. VI

GMINA DARŁOWO

FUNDACJA „DZIEDZICTWO”

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

TOM VI

GMINA DARŁOWO

Redakcja:

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI
JAN SROKA

SŁAWNO 2007

ABSTRACT: Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka (eds), *Historia i kultura Ziemi Sławińskiej*, t. 6: *Gmina Darłowo* [History and Culture of the Sławno region, vol. 6: Darłowo Community]. Fundacja „Dziedzictwo”, Sławno 2007. pp. 375, fig. 126, colour tabl. 46, tables 3. ISBN 978-83-60437-66-1. Polish text with German summaries.

This is an edition of study of aspects of history and culture of the Darłowo region [Pomerania, Poland]. These papers refer to archaeology and history of the region which is virtually unknown for most of Polish current citizens. It is hard to build a society without roots and without history. People who have lived here for over 50 years do not understand the cultural landscape which has been created and constructed for centuries. The aim of the collection of paper is to bring the history nearer. The knowledge about the past of the region will allow to understand the landscape and protect it as well as create a new social approach to the future.

Recenzent: prof. dr hab. Marian Drozdowski

© Copyright by Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka 2007

© Copyright by Authors

Na okładce: W. Borchmann, *Kościół w Domasławicach*, olej, lata międzywojenne XX wieku

Publikację wydano ze środków Urzędu Gminy w Darłowie

Tłumaczenia na język niemiecki: *Brygida Jerzewska*

Redaktor: *Katarzyna Muzia*

Skład i łamanie: *Eugeniusz Strykowski*

Wydawca/Herausgeber: Fundacja „Dziedzictwo”, 76-100 Sławno, ul. A. Cieszkowskiego 2
Wydawnictwo „Region”, 81-574 Gdynia, ul. Goska 8, www.region.jerk.pl

ISBN 978-83-60437-66-1

Druk/Druck: Sowa – Druk na życzenie, www.sowadruk.pl

Spis treści

JAN SROKA (Sławno), WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań), <i>Dylematy: kultura czy gospodarka, zrównoważony czy żywiołowy rozwój?</i>	7
WACŁAW FLOREK (Słupsk), <i>Krajobraz gminy Darłowo jako wynik ewolucji środowiska</i>	13
TOMASZ DRZAZGA (Lipnica), <i>Jezioro przymorskie Kopań</i>	27
JACEK KABACIŃSKI (Poznań), THOMAS TERBERGER (Greifswald), JOLANTA ILKIEWICZ (Koszalin), <i>Archeologiczne badania późnomezolitycznego osadnictwa w Dąbkach</i>	47
ANDRZEJ CHLUDZIŃSKI (Pruszcz Gdański), <i>Nazwy miejscowe gminy Darłowo</i>	57
LESZEK WALKIEWICZ (Darłowo), <i>Domena Darłowska</i>	105
BRONISŁAW NOWAK (Słupsk), <i>Rycerstwo okolic Darłowa do początku XV wieku</i>	139
MAREK OBER (Szczecin), <i>Gotyckie kościoły wiejskie okolic Darłowa</i>	177
ALEKSANDER JANKOWSKI (Bydgoszcz), <i>Zabytkowe konstrukcje drewniane w datowaniu budowli monumentalnych – jeszcze jedna glosa w kwestii genezy i historycznego rozwarstwienia struktury architektonicznej kościoła w Bukowie Morskim</i>	203
JADWIGA KOWALCZYK-KONTOWSKA (Szczecinek), <i>XIX-wieczne kościoły gminy Darłowo</i>	217
EWA GWIAZDOWSKA (Szczecin), <i>Krajobraz naturalny i kulturowy gminy wiejskiej Darłowo udokumentowany w ikonografii archiwalnej</i>	237
MARGARETA SADOWSKA (Sławno), <i>Z historii wioski rybackiej i nadmorskiego kąpieliska w Dąbkach</i>	267
KONSTANTY KONTOWSKI (Darłowo), <i>Cmentarze gminy Darłowo</i>	277
ZBIGNIEW SOBISZ (Słupsk), <i>Flora naczyniowa parków dworskich i cmentarzy gminy Darłowo</i>	301
MARIA WITEK (Szczecin), WALDEMAR WITEK (Szczecin), <i>Idea projektu „Żywy skansen Słowino” jako przykład ochrony krajobrazu kulturowego</i>	317

JACEK KABACIŃSKI (Poznań), WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań), <i>Zagrożenia dla dziedzictwa archeologicznego w gminie Darłowo</i>	341
Indeks nazw osobowych	357
Indeks nazw geograficznych.	365
Lista adresowa Autorów	373

Domena darłowska

LESZEK WALKIEWICZ (DARŁOWO)

1. Uwagi wstępne

Dzieje miast w księstwie zachodniopomorskim są stosunkowo dobrze zbadane (np. Rębkowski 2001), natomiast dzieje wsi i zachodzących w nich przemian w stosunkach rolnych na ogół traktowane są po macoszemu. Niewiele jest prac naukowych poruszających te tematy, chociaż archiwa zawierają wiele informacji. Darłowo przez ponad trzy wieki było siedzibą domeny, czyli własności ziemskiej należącej do książąt, a następnie przez kolejne dwa wieki siedzibą zarządu domeny należącej do państwa. Domena Darłowo (*Rügenwalde*) należy do najstarszych zespołów wsi książęcych na Pomorzu Zachodnim. Dane dotyczące domeny darłowskiej są w literaturze rozproszone i są w nich poważne luki. Do tej pory w języku polskim nie było artykułu o domenie darłowskiej i dlatego zająłem się tym tematem. Nie sposób w jednym artykule wymienić nawet główne fakty z istnienia i działalności tego latyfundium na przestrzeni kilku wieków. Głównym celem tego artykułu jest zebranie i usystematyzowanie rozproszonych podstawowych informacji na temat domeny darłowskiej i jej gospodarki oraz przedstawienie ich w porządku chronologicznym. Niniejszy artykuł jest również próbą opisanie niektórych przemian zachodzących w stosunkach rolnych i gospodarce rolnej w domenie darłowskiej. Przedstawiłem w nim także strukturę społeczną i demograficzną ludności chłopskiej. Chciałbym również, aby zachęcił on innych do szerszego i bardziej pogłębionego zajęcia się tym tematem w sposób naukowy. Artykuł w niewielkim stopniu opiera się na źródłach, a jedynie na już publikowanych treściach.

Akta darłowskiej domeny są przechowywane w Archiwum Państwowym w Szczecinie i dotyczą następujących grup rzeczowych: utrzymania

dworu książęcego, urzędu zarządu (nominacje, przywileje urzędników), sądownictwa, finansów (podatki, długi i ulgi), porównanie zarządu domeny w Darłowie z zarządem domeny Barth, wizytacji zarządu, własności ziemskiej, stadniny koni, łąk, wód (rzek, jezior), polowań, spisów inwentarza, pretensji Księstwa Szlezwik-Holsztyn w stosunku do domeny w Darłowie, lenna (ordynków dotyczących chłopów, sporów o zagrody), wójtostwa i sołectw, rzemiosła, młynów, rybołówstwa, cła, jarmarków, karczem, żeglugi, przydziału i handlu drzewem, spraw kościelnych i klasztornych, granic zarządu domen, przestępstw, szpitalnictwa, wojska, obrony, zbrojowni, zakwaterowania wojsk cesarskich, pożarów itp. (Podrański 1994: 4–12). Kwestie i problemy książęcych dóbr mają odzwierciedlenie w zespole Archiwum Domen w Koszalinie – 26 jednostek archiwalnych z lat 1623–1822. Są to inwentarze dóbr domeny darłowskiej, protokoły z wizytacji zarządu domeny, inwentarz żeńskiego klasztoru w Darłowie z roku 1663 i protokoły z własności ziemskiej Darłowa (Podrański 1991: 367–369).

Ważnym zespołem akt jest Urząd Domenalno-Rentowy w Darłowie, wynoszący 293 jednostki archiwalne z lat 1692–1884. Źródła te dotyczą organizacji urzędu, dzierżaw, policji ziemskiej, spraw komunalnych, rybołówstwa, osadnictwa, komunikacji (budowy oraz utrzymania dróg i mostów), gospodarki wodnej, deputatu drzewnego, budowy mieszkań, młynów i zabudowań folwarcznych, spraw finansowych, podatków, browarów, leśnictwa, szacowania gruntów, obsad sołtysów. Cenną podstawę źródłową stanowi opis wsi domeny darłowskiej wykonany przez L.W. Brüggemanna w końcu XVIII wieku (w latach 1782 i 1798).

Akta dotyczące domeny darłowskiej znajdują się także w Geheims Staadarchiv Preussiher Kulturbesitz w Berlinie–Dahlem (Szultka 2003: 1–2)¹. Są one w zbiorze akt Tit. LV – Amt Rügenwalde Section 3, Nr 27. Dotyczą przede wszystkim procesów zmian pańszczyzny, nadania wolności osobistej oraz uwłaszczenia poddanych domeny na przełomie XVIII i XIX stulecia.

Do tych akt rzadko zaglądają naukowcy, a szkoda, gdyż na temat działalności darłowskiej domeny można napisać wiele interesujących artykułów. Kłopot jest w tym, że pozyskanie źródeł i przetłumaczenie ich z języka niemieckiego jest kosztowne i czasochłonne. Ważniejsze artykuły, z których korzystałem przy pisaniu tej raczej popularnonaukowej pracy, podaję w przypisach i bibliografii.

¹ Maszynopis referatu wygłoszonego na VIII Sesji Naukowo-Historycznej w Darłowie znajduje się w zbiorach Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Darłowskiej.

2. Kształtowanie się własności ziemskiej we wsiach Ziemi Darłowskiej i Ziemi Sławieńskiej do połowy XIV wieku

Rejon wokół Darłowa występuje już we wczesnym średniowieczu jako odrębny zespół osadniczy. Naturalną jego granicę stanowiło wybrzeże morskie z przyległymi do niego przymorskimi jeziorami: Bukowo, Kopań i Wicko. Jego wschodnią granicę stanowiło dorzecze rzeki Wieprzy, zachodnią rzeka Unieść, a południową teren kasztelani sławieńskiej. Główne tereny osadnicze skupiały się na wybrzeżu, nad rzekami i jeziorami oraz na wzgórzach morenowych. Istniały tu dogodne warunki do bytowania, uprawy roli i hodowli. Potwierdzają to pozostałości osad i wykopaliska archeologiczne. Jest rzeczą oczywistą, że tam, gdzie były tereny bardziej urodzajne, a ludzie mieli lepsze warunki do bytowania, osiedlali się gęściej. W rejonie Darłowa wymienia się osiem grodów: Dirlow, Rugium, Cisowo, Jeżyczki, Kopań, Stary Kraków, Wicko Morskie i Przystawy oraz dwa istniejące przypuszczalnie w Postominie i Wiekowie. Nie oznacza to, że nie mogło ich być więcej. Z okresu wczesnośredniowiecznego tylko na terenie obecnego Darłowa i Darłówka wykopaliska archeologiczne ujawniły bogate i gęste osadnictwo otwarte. Pozostałości ponad 20 osad ludzkich zapewne tworzyły zespół osadniczy (Janocha 1994: 23).

Proces kształtowania się wielkiej własności ziemskiej przebiegał tu jednak wolniej niż na Pomorzu Nadodrzańskim. Jeszcze w drugiej połowie XIII wieku panujący utrzymywali w swym posiadaniu znaczne obszary, jak np. okolice jeziora Bukowo. Pierwsze nadania dotyczące tego terenu, o których zachowały się wzmianki, związane są z osobą biskupa kamieńskiego Sygwina, sprawującego swój urząd w latach 1191–1219. W 1205 roku otrzymał on od księcia Świętopełka położone w Ziemi Darłowskiej wsie Żukowo i Żyrawa (Rymar 1980: 40–41). Darłowo było już zapewne wówczas grodem kasztelańskim. Od Świętopełka II przed rokiem 1262 biskupi kamieńscy dostali również wsie: Iwęcino, Karnieszewice, Malechowo, Bielkowo oraz zaginione Gleźnowo. W tym samym czasie zakon joannitów, który miał swą siedzibę w (Starym) Sławnie, otrzymał w 1223 roku poddarłowską wieś Bantowo (Spors 1987: 50–64) oraz Kanin, Swołowo, Mazów, część wsi Kopań, a także zaginione Hiveze i Bosezow.

Cystersi byli drugim zakonem, który otrzymał znaczne posiadłości ziemskie położone na Ziemi Darłowskiej. Wkrótce zakon cystersów z Bukowa stworzył z nich latyfundium. W latach 1248–1253 otrzymali oni od Świętopełka II: Bukowo, Boryszewo, Przystawy, Bobolin, Dąbrowę, Wiekowice, Jeżyce. Potem doszły dalsze wsie: Bielkowo, Porzecze, Pomiłowo

(obecnie Pęciszewko), Pięćmiechowo (obecnie Dobiesław), Pękanino, Dzierżęcin, Domasławice i szereg innych. Wisław II dodał im położone na Ziemi Darłowskiej Barzowice, Karsino i zaginione Barrsichow (Popielas-Szultka 1980: 28–38). Następnie, 6 lipca 1270 roku dodaje konwentowi w Bukowie Morskim Stare Sławno (Osiegiński 1975: 87), lecz najprawdopodobniej chodzi tu o Słowino, a nie Sławsko.

Spośród czterech zasadniczych typów własności ziemskiej: szlacheckiej, książęcej, kościelnej i miejskiej, obszar pierwszej był największy i stanowił około $\frac{2}{3}$ ogólnej powierzchni księstwa. W ziemiach Darłowskiej i Sławieńskiej do połowy XIV wieku te proporcje wyglądały inaczej. Najwięcej ziemi należało do książąt i klasztorów, a nieco mniej niż połowa była własnością szlachty. Do miast Darłowa i Sławna w tym czasie należało dziewięć wsi: Żurawy, Żukowo, Zielnowo, Rusko, Krupy, Bantowo, Warszkowo, Święcowa (Radosław) i Bobrowice. My zajmujemy się przede wszystkim własnością książęcą na Ziemi Darłowskiej i Ziemi Sławieńskiej. Dobra książęce w XIV i XV wieku znajdowały się niemal w całości w rękach wybieranych spośród rycerstwa wójtów ziemskich, odprowadzających do skarbu książęcego tylko niewielką część dochodów uzyskiwanych ze świadczeń poddanej ludności chłopskiej (Wachowiak 1976: 707).

Wiadomości dotyczące stanu posiadania feudałów świeckich są znacznie uboższe, gdyż transakcje tymi dobrami rzadko utrwalano na piśmie. Na przykład kasztelan sławieński Mateusz posiadał w dobie panowania Mściwoja II wsie: Sierakowo, Kosierzewo, Mikorowo, Kozy, Sarli, Postomino, Kusice, Darzkowo, Oblęże i Zielin (Ślaski 1962: 475–477). Największymi posiadaczami ziemi spośród szlachty w pierwszej połowie XIV wieku na Ziemi Darłowskiej i Ziemi Sławieńskiej był możny ród Święców. Pierwszy znany ze źródeł Święca występuje w 1257 roku jako podkomorzy sławieński. Święcowie na obszarze swoich ziem lokowali miasta (Darłowo, Sławno, Polanów, Sianów), nadawali dobra swoim lennikom, a także zakonowi i biskupom (Morre 1939: 88–98). Do rodu Święców zalicza również Kantzow (2005: 385) kasztelana sławieńskiego Mateusza. Właśnie Święcowie pierwsi spośród rycerstwa zainicjowali proces kolonizacji i przenoszenia wsi z prawa polskiego na niemieckie.

Obszar użytków rolnych w poszczególnych wsiach był wymierzony w trzech rodzajach miar gruntowych: w łanach (*włókach*) wielkich (*hägerhufen*), średnich (*landhufen*) i małych (*hakenhufen*). Te ostatnie były jednostkami obrachunkowo-skarbowymi. W przeliczeniu na morgi pomorskie łan wielki liczył ich – 60, średni – 30 i mały – 15. W przeliczeniu na hektary łan wielki liczył 39,3 ha, średni – 19,65 ha i mały – 9,82 ha (Wachowiak 1976: 709).

Wśród ludności chłopskiej najliczniejszą kategorią byli kmiecie. Wy różniało ich posiadanie większych gospodarstw rolnych, a praca na roli i hodowla stanowiły w zasadzie ich jedyne źródło utrzymania. Kantzow (2005: 236) w swej kronice pisze o dwóch rodzajach pomorskich kmieci z dziedzicznymi prawami do zajmowanych gospodarstw i o ustalonych ciężarach na rzecz pana feudalnego, występujących m.in. na Ziemi Darłowskiej, oraz chłopów całkowicie uzależnionych od pana i świadczących pańszczyznę sześć razy w tygodniu, nieposiadających prawa do dziedziczenia ziemi. Liczba kmieci w poszczególnych wsiach wykazywała znaczne odchylenia. W latach sześćdziesiątych XVI wieku w domenie darłowskiej na jedną wieś przypadało 13 gospodarstw kmiecych (od 3 do 27) (Wachowiak 1976: 703–704). Oprócz kmieci (chłopów) we wsiach mieszkali również półkmiecie (półchłopi), gospodarujący na połowie występującego nadziału w danej wsi. Nieliczną grupę, ale zajmującą czołową pozycję w społeczności chłopskiej, stanowili sołtysi. Ich gospodarstwa rolne należały do największych we wsi. Obok sołtysów wolnych występowali sołtysi zasadzeni. Istniały także wsie bez sołtysów.

Liczną kategorię ludności chłopskiej stanowili również zagrodnicy (*kossäten*). Obok zagrody posiadali oni nadziały ziemi wielkości $\frac{1}{4}$ gospodarstwa kmiecego, którą uprawiali najczęściej przy użyciu własnego sprzężaju i sprzętu. Odrabianie pańszczyzny sprzężajnej polega na służbie z zaprzężonym pługiem lub wozem. Posiadany areal ziemi z reguły nie zapewniał pełnego utrzymania rodzinie zagrodnika. Obok uprawy roli z dużym powodzeniem prowadzili oni gospodarkę hodowlaną (Kallaur 1987: 76–79). Źródłem utrzymania dostarczała im także praca najemna, rzemiosło lub rybołówstwo. Rybacy byli z reguły określani jako zagrodnicy. Bywały wsie składające się wyłącznie z zagrodników, szczególnie tam, gdzie istniały folwarki. Liczba zagrodników przypadających na 10 kmieci wahała się od 1 do 6. W przeciwieństwie do kmieci zobowiązani byli oni do świadczenia pańszczyzny pieszej w pobliskich folwarkach. W wielu wsiach istniała jeszcze grupa budników. Stawiali oni swoje budy przy lesie lub na przysiółkach. Tam za czynsz gruntowy otrzymywali kilkumorgowe poletko i kawałek łąki. Uprawiali poletko i zajmowali się hodowlą bydła, a niekiedy także wypalaniem węgla drzewnego dla kowali, wytwarzaniem smoły, klepek oraz najmowali się do dniówkowej pracy.

Osobną grupę ludności wiejskiej stanowili rzemieślnicy. Byli to najczęściej karczmarze, młynarze, kowale, kołodzieje, szewcy, krawcy, tkacze (Ryc. 1), cieśle, stolarze. W większości również uprawiali ziemię.

Tylko młynarze i kowale wiejscy mieli ugruntowaną pozycję we wsiach. Prawo wykonywania zawodów posiadali jedynie rzemieślnicy stowarzyszeni w miejskich cechach. Wiejscy rzemieślnicy zwani partacza-

Ryc. 1. Tkanina z adamaszku wykonana w domenie darłowskiej w XVIII wieku

mi w wyniku znacznego obniżania ceny za swoje wyroby zdobywali coraz więcej klientów. Za naruszanie praw i statutów cechowych ścigano partaczy szczególnie w miastach i wioskach miejskich. Do ludności bezrolnej na Pomorzu Zachodnim należeli: komornicy, chałupnicy oraz czeladź klasztorna, kmiecia i folwarczna. Do grupy komorników zaliczano: rodziców i teściów gospodarza, brata z żoną, syna z żoną, zięcia z córką, żonę parobka z dziećmi itp. Wszyscy oni zobowiązani byli do wnoszenia opłat do kasy domeny za tzw. ochronę. Służba to ta grupa ludności wiejskiej, z której pracy korzystały prawie wszystkie samodzielne gospodarstwa (dzierżawcy folwarków, kmiecie, młynarze, karczmarze, pastorzy, leśnicy, a niekiedy również zagrodnicy). Do społeczności wiejskiej należeli także: pastorzy, zakrystianie, leśnicy i nauczyciele. Ponadto prawie w każdej wsi byli owczarze i pastuchy.

Kmiecie na rzecz dworu musieli uiszczać czynsze i daniny najczęściej w pieniądzu, ale również w naturze, jak np. w plonach, kurach, opłatach za korzystanie z pańskiego lasu, jeziora czy pastwiska. Odrabiano także

pańszczyznę. Ponadto na rzecz księcia musieli płacić podatek zwany szosem. Wprowadził go Bogusław X, a jego wysokość każdorazowo uchwalały stany pomorskie. Zależał on głównie od ilości posiadanej ziemi, a w miastach od powierzchni zabudowanej nieruchomości.

Obok kmieci roboczną świadczyli również zagrodnicy. Jedynie sołtysi byli zwolnieni z tego obowiązku. Pańszczyznę odrabiano zarówno w folwarkach domeny, jak i folwarkach dworskich.

3. Początki domeny darłowskiej

Domena Darłowo (*Rügenwalde*) należy do najstarszych zespołów wsi książęcych na Pomorzu Zachodnim, gdyż powstała w XIV wieku. Organizację i działalność domeny darłowskiej trzeba podzielić na dwa główne okresy. Pierwszy do czasów sekularyzacji majątków klasztornych, czyli do 1539 roku. Drugi trwał od momentu powiększenia domeny darłowskiej o majątki klasztoru cystersów i kartuzów aż po czasy nowożytne.

Pierwsze informacje o wójcie zarządzającym dobrami ziemskimi należącymi do książąt pochodzą z 1342 roku. Był nim wójt Jarosław Kózka (Jeroslaus Kuzeke) (Boehmer 1900: 423). Po nim tę samą funkcję od 1344 roku sprawował Abraham Palow. Od 1358 roku, to jest od czasów wymarcia rodu Święców, część ich ziemi przeszła pod panowanie książąt zachodniopomorskich i weszła w skład domeny darłowskiej. Pierwszym z książąt, do którego należały te ziemie przejęte od Święców, a położone w dorzeczu Wieprzy i Grabowej, był Bogusław V – budowniczy darłowskiego zamku. On zapewne mianował w 1371 roku Henninga Belowa wójtem ziemskim zarządzającym jego dobrami w domenie darłowskiej.

Początkowo do książęcej domeny darłowskiej należały następujące wsie: Barzowice, Bylica, Chudaczewo, Chudaczewko, Jezierzany, Łącko, Palczewice, Rusinowo, Stary Jarosław, Stary Kraków, Sulimice, Wicie, Wicko, Wilkowice, Wrześnica, Wszedzień. W drugiej połowie XIV wieku domena darłowska powiększyła się o wsie: Kopań, Kopnica, Korlino, Jarosławiec, Nacmierz, Sieciemin oraz miasto Polanów.

W 1474 roku książę Eryk II i Peter Glasenapp dokonali wymiany miasta Polanów na sześć wsi, które należały wcześniej do joannitów: Sławska, Swołowa, Mazowa, Kanina oraz niezlokalizowanych Hiveze i Bosezow. Swołowo weszło w skład domeny słupskiej, Sławsko, Kanin i Mazów zaś w skład domeny darłowskiej. Najprawdopodobniej również Hiveze i Bosezow, wymienione jako leżące koło Darłowa, także weszły do domeny darłowskiej. Felix Boehmer (1900: 423) w swojej historii Darłowa w wykazie wójtów i naczelników domeny darłowskiej podaje jeszcze, że

byli nimi: Eckard von der Wolde w 1385 i 1389 roku, Henning Sanitz (Zancz, Zaentze), czyli Zając, w latach 1421 i 1431 (zmarł w 1436 roku), Klaus Sanitz (zapewne jego krewny) w 1441 roku oraz Otto Massow w 1463 roku. W sierpniu 1476 roku Bogusław X mianował wójtem domeny darłowskiej Jana z Maszewa. Stanowisko to piastował on jeszcze w 1479 roku. W tym czasie był również doradcą księżnej Zofii. W latach 1486 i 1493 zarządcą darłowskiej domeny był Jürgen Kleist. Od roku 1506 zarządzał domeną Michael Bohn. Po nim od 1508 roku przez 20 lat pełnił tę funkcję Lütke Massow.

Dobra książęce znajdowały się niemal w całości w rękach wójtów ziemskich wybieranych spośród rycerstwa. Odprowadzali oni do książęcego skarbu jedynie niewielką część dochodów uzyskiwanych ze świadczeń poddanej ludności chłopskiej. Dlatego książę Bogusław X zreorganizował zarząd domenami oraz powiększył obszar gruntów książęcych. Wiązało się to z szeregiem zmian w terytorialnej organizacji księstwa. Dotychczasowy system, oparty na wójtostwach, został zastąpiony przez organizację okręgów zarządów domen, tzw. rządu (*Amty*) z zarządcami domen (*Amtmann*) na czele (Walkiewicz, Żukowski 2005: 107). W przeciwieństwie do wójtów, mianowanych najczęściej dożywotnio spośród szlachty, kierownicy nowych okręgów administracyjnych, tworzonych niejednokrotnie z kilku wójtostw, byli powoływani na określony czas i podlegali kontroli władzy centralnej. Otrzymywali ustalone z góry wynagrodzenie pieniężne i w naturze, a resztę dochodów z podległych im dóbr zobowiązani byli odprowadzać do skarbu książęcego. Ważną rolę w administracji domen pełnili rentmistrzowie. Początkowo byli całkowicie podporządkowani zarządcom, a na przestrzeni XVI wieku stali się faktycznymi kierownikami gospodarki w domenach (Wachowiak 2005: 62). Administracja domen podlegała władzom księstwa. Nadzór nad rentmistrzami domenialnymi w imieniu księcia sprawował rentmistrz krajowy. W połowie XVI wieku był on najwyższym urzędnikiem skarbowym w księstwie. Administracja domen musiała również wykonywać postanowienia komisji wizytujących poszczególne rządy (*Amty*). Do podstawowych obowiązków zarządcy domeny darłowskiej oprócz utrzymywania zamku i administrowania posiadłościami księcia należało sprawowanie funkcji sądowych i policyjnych, zapewnianie porządku na drogach, ściąganie podatków oraz ogłaszanie i wykonywanie zarządzeń księcia. Nowy system utrwalił się dopiero po wprowadzeniu luteranizmu. Stanowiska zarządców domen powierzano najczęściej szlachcie, ale zdarzało się, że byli nimi duchowni. Jeżeli chodzi o rentmistrzów, którzy z poborców ceł i podatków stali się z czasem kierownikami całokształtu życia ekonomicznego domen i znaczeniem co najmniej dorównywali zarządcom domen, to rekrutowali się często spośród mieszczan (Wa-

chowiak 1976: 828). Oprócz nich w administracji domeny pracowali: wójt (ochmistrz), zarządzający zamkiem książęcym w Darłowie (siedzibą domeny – *Amtu*), pisarz, funkcjonariusz policyjny. Zamkowi podlegali również: zarządcy domeny i domenalni browarnicy, karczmarze, gospodynie, dziewczki, służebne, kucharze, rzeźnicy, bednarze, młynarze, cegielnicy, ogrodnicy, woźnice, parobcy, stajenni, leśnicy, kaznodzieja, zakrystian, knechci, rybak, myśliwy, kowal, chmielarz, odźwierny (Rosenow 1986: 574–579). Rodzaj i liczbę pracowników w administracji domeny, obsługi zamku oraz do pracy na folwarkach ustalały najczęściej komisje wizytujące. Precyzowały one konkretne zadania, np. zwiększenia areálu folwarku, wymiaru pańszczyzny czy rozwoju hodowli. Dochody domeny pochodziły głównie z podatku zwanego szosem, opłat uiszczanych przez miasta, dochodów z dóbr, opłat sądowych. Wydatki na administrację domeny darłowskiej w latach 1602–1605 wahały się od 7,5 do 10% dochodów domeny.

Reorganizacji administracji dóbr książęcych towarzyszyły wysiłki mające na celu zwiększenie obszaru domen. Aby powiększyć książęcą własność ziemską, dokonywano sprawdzenia tytułów lennych władania ziemią. W ten sposób np. przejęto w zarząd książęcy w 1521 roku dobra klasztoru w Białobokach. W domenach książęcych wzrost areálu folwarcznego następował w wyniku przyłączania gruntów opustoszałych, jak i karczunku nieużytków oraz uprawy pastwisk. Okazją do przejmowania przez księcia dóbr była również śmierć lennika bez następcy. Na skutek epidemii, wojen czy ucieczek do miasta w domenach pozostawały puste gospodarstwa. W darłowskiej domenie powstały one jedynie w dwóch wsiach. Takie gospodarstwa dołączano do folwarków. Niekiedy rugowano kmieci i przenoszono ich do zagospodarowania pustek. Czasami przekazywano je do uprawy sąsiadom, lecz musieli oni oddawać zarządcy domeny co czwarty snop z uzyskanych plonów.

Już na przełomie XV i XVI wieku zarządcy domen prowadzili rejestry. Odnotowano w nich nie tylko rodzaj i wysokość dochodów przekazywanych urzędnikowi książęcemu oraz przeprowadzane wizytacje, ale także inwentarze majątku spisywane przy zmianie zarządcy domeny. W drugiej połowie XVI wieku stały się one bardziej szczegółowe. Najstarsze tego typu informacje dla domeny darłowskiej pochodzą z lat 1540 i 1560 i znajdują się w Archiwum Państwowym w Szczecinie. Sporządzał je rentmistrz i wysyłał do kamery książęcej. Wizytowanie domen, inwentaryzacja ich majątku oraz sprawozdawczość gospodarcza stanowiły podstawę do formułowania dyrektyw i zaleceń dla zarządców domen. Miały one moc obowiązującą jedynie wtedy, gdy wydał je książę lub zostały wydane w jego imieniu².

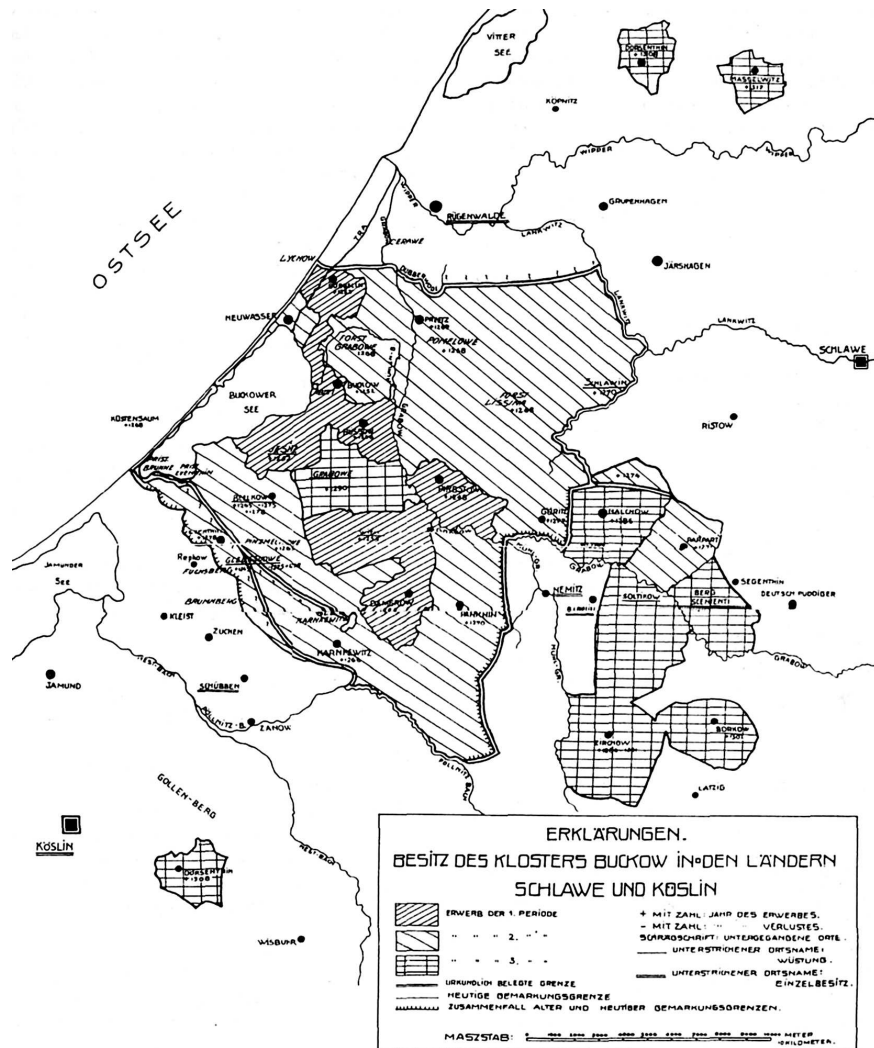
² Archiwum Państwowe Szczecin: AKS, I/2300, f.9–145; I/2316, f.14–113 – Darłowo.

Wśród 18 domen Pomorza Zachodniego najważniejszą i największą była darłowska, która prawie do połowy XVIII wieku uchodziła za wzorcową. Granice domeny darłowskiej w najświetniejszym okresie przebiegały na zachodzie aż po Górę Chełmską i rzekę Unieście, na północy wzdłuż brzegu Bałtyku. Dalej granice domeny biegły na wschód od miejscowości: Wicko Morskie, Górsko, Marszewo, Złakowo, Postomino, Kłośnik, Tyń, Pieszcz, Pałowo, Pałówek, Wrześnica, Noskowo, Tychów. Na południu granica przebiegała na południe od wsi: Warcino, Żukowo, Malechowo aż po Sianów.

Zasadnicze znaczenie dla wzrostu obszaru domeny darłowskiej miało wprowadzenie reformacji luterańskiej na Pomorzu Zachodnim. Po jej wprowadzeniu i sekularyzacji dóbr duchownych w roku 1535 domena darłowska powiększyła się o ziemie i majątki należące do zlikwidowanego klasztoru cystersów w Bukowie i klasztoru kartuzów w Darłowie. Do 28 wsi należących od drugiej połowy XIV wieku do domeny darłowskiej dołączono 24 wsie opackie (klasztorne). Przyjrzyjmy się teraz, jak wyglądała organizacja majątku należącego do bukowskich cystersów.

4. Majątki klasztorne, które po sekularyzacji weszły w skład domeny darłowskiej

Cystersi do podarowanego im Bukowa Morskiego przybyli w połowie XIII wieku (Ryc. 2). Ich zakon został założony 21 marca 1098 roku w Cîteaux we francuskiej Burgundii. Dewizą cystersów była zasada *ora et labora* („módl się i pracuj”). Ci misjonarze Europy stawiali na samowystarczalność. Na tutejszych ziemiach budowali młyny, wiatraki, folusze, stawy rybne, kuźnie itd. Około połowy XIV wieku z inicjatywy zakonników powstały w pobliżu konwentu cystersów nowe następujące osady: Dobiesław (*Absthagen*), Jeżyce (*Altenhagen*), Jeżyczki (*Neuenhagen*), Pęciszewko (*Petershagen*) i Wierciszewo (*Wandhagen*). Wszystkie nazwy wymienionych osad posiadały końcówkę *-hagen*, co świadczy, iż zostały założone na terenach wykarczowanych. Jedynie odnośnie Jeżyc sądzić można, że powstały na terenie opuszczonym (Popielas-Szultka 1980: 79). W niektórych wsiach osiedlali się koloniści niemieccy, czemu niekiedy sprzeciwiała się rodzima ludność słowiańska. Kilkakrotnie doszło do napadów, zniszczenia i grabieży coraz bogatszego opactwa (Popielas-Szultka 1980: 45). Koloniści niemieccy zazwyczaj zmieniali nazwy otrzymanych lub kupionych wsi słowiańskich, nadając im swoje określenia albo do nazwy słowiańskiej dodawali końcówkę *-hagen*. Przez prawie 300 lat pobytu w Bukowie i na Ziemi Darłowskiej cystersi zbudowali latyfundium

Ryc. 2. Mapa posiadłości klasztoru cystersów z siedzibą w Bukowie Morskim w XIV wieku (Müller 1918)

świecące przykładem gospodarności. Cystersi już w XIII wieku uprawiali ziemię postępową wówczas metodą trójpółówki i następnie czwórpółówki. Renta naturalna w zbożu z dóbr klasztornych wynosiła 21 łasztów i 3 korce zboża (około 123 t) oraz 18 małdratów mąki (około 1,3 t). Po odliczeniu zboża i mąki na wyżywienie ponad 50 mnichów pozostawało klasztorowi zboże na wyżywienie roczne jeszcze około 500 osób. Przeznaczano je na sprzedaż. W XV wieku chłopci klasztorni pozostawali nadal

ludźmi wolnymi, posiadającymi gospodarstwa z prawem dziedziczenia. Chłopi po wywiązaniu się z obowiązków na rzecz opactwa mogli sprzedać gospodarstwo i opuścić wieś. Chłopi klasztorni korzystali również, za niewielką opłatą, z lasów, pastwisk i wód położonych w obrębie wsi. Na ogólnopomorskim sejmie stanów 13 grudnia 1534 roku podjęto decyzję w sprawie wprowadzenia na Pomorzu Zachodnim reformacji luterkańskiej. Konwent w Bukowie Morskim został zlikwidowany w 1535 roku. W grudniu tego roku w Szczecinie książę Barnim XI (IX) podpisał porozumienie z ostatnim opatem klasztoru cystersów, który zrzekł się tej funkcji w zamian za dożywotni pobyt w klasztorze. Cały majątek i dobra ziemskie przejęła administracja książęcej domeny w Darłowie. W momencie likwidacji klasztoru należały do niego 32 wsie, w których zamieszkiwało około 450 rodzin chłopskich. Do opactwa cystersów należało prawie 400 km² ziemi i lasów oraz: młyny, wiatraki, folusze, browar, kuźnie, część warzelni soli w Kołobrzegu, stawy rybne i jeziora Bukowo, Bobęcino oraz Żydowo. Na podstawie spisu inwentarza opactwa w 1539 roku możemy poznać stan posiadania i dochody cystersów.

Jak wynika z zestawienia B. Popielas-Szultki (1980), w skład latyfundium zakonnego wchodziły wówczas wsie, które posiadały następujący obszar gruntów w hektarach: Bielkowo – 471,6; Bobęcino – brak danych, Bobolin – 39,3; Borkowo – brak danych; Boryszewo – 157,2; Bukowo Morskie – 16 łanów $\times$ 29,3 = 628,8 ha; Dąbki i Dąbkowice – brak danych; Dąbrowa – 638,62; Dobiesław – 786; Dzierżęcino – 334,05; Głęznowo – 157,2; Gorzyca – 540,3; Grabowo – 353,7; Iwięcino – 628,8; Jeżyce – 491,3; Jeżyczki – 609,2; Karnieszewice – 309,33; Krupy – 1 nadział = 19,7; Malechowo – 687,7; Masłowice – 284,9; Paproty – 530,5; Pęciszewko – 1473,8; Pękanino – 609,2; Porzecze – 451,9; Przystawy – 235,8; Sierakowo – brak danych; Skibno – 1 nadział; Słowino – 786; Sulechowo – brak danych; Wiekowice – 786; Wierciszewko – 471,6 i Żydowo – 255,32. Ogółem wymienione wsie, nie licząc tych, dla których brakuje danych, zajmowały powierzchnię 15 288,1 ha gruntów ornych. W trzech wsiach: Bukowie, Przystawach i Malechowie istniały gospodarstwa folwarczne. Na podstawie wizytacji domeny darłowskiej przeprowadzonej w latach 1560–1596 można ustalić wielkość oraz liczbę gospodarstw chłopskich należących do zlikwidowanego opactwa. W 15 wsiach byłego majątku cystersów wymienionych według łanów wielkich znajdowała się następująca liczba kmieci (chłopów) i średniej wielkości ich gospodarstw: Bielkowo – 15 po 0,5 łana, Bobolin – 5, Boryszewo – 14 zagrodników i 10 chłopów ze średnimi gospodarstwami po 0,6 łana, Dobiesław – 34 po 0,75 łana, Domasławice – 19 po 0,75 łana, Głęznowo – 17 po 0,35 łana, Grabowo – 8 po 0,75 łana, Iwięcino – 17 po 1 łanie, Jeżyce – 15 po 0,75 łana, Jeżyczki – 16 po 0,75

łana, Porzecze – 12 po 0,75 łana, Przystawy – 2 zagrodników i 7 chłopów po 1 wielkim łanie, Wiekowice – po 1 łanie, Wierciszewko – 16 po 0,75 łana i Pęciszewko – 44 po 0,75 łana.

W siedmiu wsiach wymierzonych według średnich łanów znajdowało się: w Dąbrowie – 5 zagrodników i 12 chłopów mających gospodarstwa o wielkości 2,5 łana średniego, Dzierżęcinie – 8 po 1,5 łana, Gorzycy – 16 po 1,75 łana, Malechowie – 4 zagrodników i 21 chłopów po 1,75 łana, Maśłowicach – 11 po 1,75 łana, Paprotach – 12 po 2,25 łana, Pękaninie – 1 po 2,5 łana. Tylko w dwóch wsiach wymiaru dokonano w małych łanach, i tak: w Karnieszewicach było 9 chłopów, których obszary gospodarstwa wynosiły po 3,5 łana małego, a w Żydowie mieszkało 5 chłopów (Popielas-Szultka 1980: 180–182). B. Popielas-Szultka przyjmuje, że przy końcu istnienia opactwa w klasztornych wsiach mieszkało około 450 rodzin chłopskich. Każda z nich gospodarowała średnio na obszarze o powierzchni około 30 hektarów. Były to stosunkowo duże dziedziczne gospodarstwa. Wszyscy zobowiązani byli do płacenia klasztorowi czynszu. Najwięcej, bo 19 wsi i 2 nadziały płaciło opactwu rentę pieniężną, 10 płaciło czynsz pieniężny. Pozostałe wsie uiszczały czynsz mieszany pieniężny i naturalny. Dla przykładu: Dobiesław płacił rocznie – 84 grzywny, Słowino – 123 grzywny i 12 szelągów, Wicko – 127 grzywien i 5 szelągów, Jeżyce – 104 grzywny, Porzecze – 81,5 grzywny, Bielkowo – 88 grzywien, 10 szelągów, 2,5 feniga oraz 3 małdraty³ żyta. Wysokość czynszu zależała od indywidualnej umowy. Ogółem do kasy opactwa trafiało rocznie 1745 grzywien, 4 szelągi i 8 fenigów oraz 7 łasztów, 4 małdraty i 7 szefli żyta, 2 łaszty i 2 małdraty mąki żytniej, 3 łaszty i 10 szefli jęczmienia, 1 małdrat i 10 szefli pszenicy, 1 małdrat i 6 szefli owsa.

W tych latach na skutek rozporządzenia wydanego przez zarządcę domeny utworzono na terenie należącym poprzednio do cystersów trzy folwarki książęce. Powstały one w Bukowie i Przystawach na krótko przed 1566 rokiem, a w Malechowie w latach 1573–1574.

Sołectwa powołane we wsiach opackich za czasów cystersów przetrwały do wojny trzydziestoletniej i dopiero w okresie prowadzenia działań wojennych ich liczba uległa zmniejszeniu. W 1575 roku na obszarze domeny darłowskiej było 11 sołtysów lennych, z których aż ośmiu pochodziło z terenu byłego dominium bukowski. Pełny wykaz sołectw lennych z roku 1624 dla wsi cysterskich podaje B. Popielas-Szultka (1980: 78). Jest on również cenny, gdyż podaje daty wystawienia listów lennych. Posiadali je sołtysi następujących wsi: Paproty z 1343 roku, Malechowa

³ Małdrat był miarą pojemności ciał sypkich, równał się 3 beczkom o pojemności 660 litrów.

z 1409 roku, Masłowic z 1493 roku, Dzierżęcina z 1525 roku, Pękanina z 1527 roku, Jeżyczek i Pęciszewka z 1534 roku, Gorzycy z 1555 roku, Bobolina z 1617 roku, Iwęcina z 1623 roku, Korlina z 1621 roku, Kanina z 1529 roku, Kuskowa z 1463 roku, Łącka z 1621 roku, Mazowa z 1351 roku, Nacmierz z 1619 roku i Ruska z 1560 roku. Wynika z niego, że w 1624 roku na 17 wolnych sołectw w domenie darłowskiej 10 znajdowało się we wsiach poklasztornych. W majątku bukowskich cystersów sołectwa powstawały kolejno we wsiach: Jeżyce i Jeżyczki w 1338 roku, Paproty w 1343 roku, Bukowo w 1403 roku, Malechowo i Gorzyce w 1409 roku, Masłowice 1493 roku, Dzierżęcin w 1525 roku, Pękanino w 1527 roku. Po reformacji, kiedy majątek opactwa wszedł w skład domeny darłowskiej, wymieniono w 1560 roku sołtysa z Dobiesławia, w latach 1575 i 1617 sołtysa z Bobolina. Najczęściej urzędy sołeckie wykupywane były przez szlachtę słowiańską. W roku 1596 odnotowano także wolnych sołtysów w: Wicku, Bielkowie, Iwęcinnie, Masłowicach, Grabowie, Pękaninie, Głęznowie i Wierciszewie oraz sołtysów zobowiązanych do pracy na folwarkach książęcych z Boryszewa, Karnieszewic i Przystaw. Na ogólną liczbę 27 wsi należących do opactwa w czasie jego likwidacji, dla lat 1338–1624, posiadamy informację, że w 20 znajdowali się sołtysi (Linke 1936: 17). Byli oni uprzywilejowani w stosunku do kmieci. Prawie wszyscy posiadali duże gospodarstwa wolne od czynszu i dodatkowych usług, poza konną służbą lenną. W pierwszej kolejności korzystali z łąk, pastwisk i lasów oraz prawa rybołówstwa i polowań, a nawet prowadzenia karczmy i pobierania opłat sądowych.

W roku 1541 książęta przejęli również kilka wsi należących wcześniej do rozwiązanego klasztoru kartuzów w Darłowie. Były to: Karsino, Kowalewiczki i Nacmierz. Wcielono je w skład darłowskiej domeny.

Na terenie domeny darłowskiej w końcu XVI i na początku XVII wieku wysiewano około 36% żyta, 35–40% owsa, 28% jęczmienia i niecały 1% pszenicy. W folwarkach domeny darłowskiej w latach 1602–1605 po odliczeniu poniesionych wydatków pozostawało 114 łasztów⁴ żyta (11 tysięcy korcy⁵) o wartości 5500 florenów, 124 łaszty jęczmienia (11 900 korcy) o wartości 6 tysięcy florenów, 11 tysięcy korcy owsa o wartości ponad 3500 florenów oraz 220 korcy pszenicy wartości 220 florenów. W zestawieniu z całością zbiorów uzyskane nadwyżki w przypadku żyta wynosiły ponad 52%, jęczmienia niespełna 73%, owsa około 54% i pszenicy blisko

⁴ Łaszt – dawna miara objętości stosowana od XIV do XIX wieku. Liczyła od 3000 do 3840 litrów i dzieliła się na 30 lub 60 korców.

⁵ Korzec – dawna jednostka objętości ciał sypkich, np. korzec gdański miał objętość 54,7 litra. Po 1764 roku korzec dzielił się na 32 garnce i liczył 120,6 litra.

63% (Wachowiak 1976: 898). W zagrodach chłopskich hodowano: konie, bydło rogate, świnie, owce, kozy oraz ptactwo domowe. Obok kurczenia się arealu chłopskiego zmieniała się struktura i wielkość gospodarstw chłopskich. W siedmiu wsiach domeny darłowskiej, w których występowały włóki trzydziestomorgowe, gospodarstw kmiecych o areale mniejszym niż 1,5 włóki około 1560 roku było 20,2%, natomiast w 1596 roku tylko 1,1%. Ponadto w końcu XVI wieku nie było gospodarstw o obszarze większym niż dwie włóki. Podczas gdy w roku 1560 najliczniejsze były gospodarstwa dwuwłokowe, to około roku 1596 przeważały 1,5 włokowe.

5. Gospodarka folwarczna w domenie darłowskiej

Z terenu domeny darłowskiej najstarsze zachowane wzmianki o folwarkach pochodzą z 1536 roku. Z wymienionych w wykazie dochodów czterech gospodarstw tylko jedno, w Palczewicach, znajdowało się we wsi stanowiącej dawną własność książęcą. Areal folwarku był niewielki – jeszcze w 1560 roku posiadał zaledwie cztery włóki trzydziestomorgowe. Gospodarstwo folwarczne znajdowało się także w Drozdowie. Początkami swymi sięgało okresu przynależności wsi do rodu von Grape, przy czym wiadomo, że zorganizowane zostało na włókach odebranych sześciu kmieciom, co wynikało z trudnej sytuacji ekonomicznej właścicieli wsi. Von Grapenowie, w których posiadaniu znajdowała się także położona nieopodal wieś Sulimice, byli między innymi dłużnikami zakonu kartuzów darłowskich, których roszczenia i prawa przeszły po sekularyzacji w ręce książąt pomorskich, a to dało zapewne podstawę do włączenia obu posiadłości w obręb domeny (Wachowiak 2005: 13–14).

Dwa pozostałe gospodarstwa folwarczne wymienione w wykazie domeny darłowskiej z 1536 roku znalazły się w obrębie posiadłości książęcej w rezultacie sekularyzacji dóbr klasztoru cystersów w Bukowie Morskim i kartuzów w Darłowie. Czasu ich założenia nie znamy, można jednak przypuszczać, że miały starą metrykę i stanowiły folwarki przyklasztorne. Ich areal był niewielki. Dla folwarku w Bukowie stwierdzono to wyraźnie podczas wizytacji z 1539 roku. Grunty folwarku przy klasztorze kartuzów darłowskich weszły w skład założonego przez księcia Barnima IX w 1539 roku folwarku przy zamku w Darłowie. Jego areal składał się tylko z trzech większych i siedmiu mniejszych włók.

W 1540 roku w wykazie dochodów domeny wymienione zostały 54 wsie. Podzielono je pomiędzy następujące majątki (Rosenow 1986: 573–580):

- 1) zamkowy dwór w Darłowie liczył 489 mórg⁶ ziemi i należały do niego wsie: Bobolin, Damasławice, Słowino;
- 2) Stare Sławno (obecnie Sławsko) miało 637 mórg razem z Wrześnicą;
- 3) Bukowo Morskie liczyło 1148 mórg i należały do niego wsie: Bielkowo, Gleźnowo, Iwięcino, Wiekowice;
- 4) Boryszewo – 999 mórg, do którego należały też wsie: Dobiesław, Przystawy i Wierciszewo;
- 5) Dąbrowa sama była odrębnym majątkiem i liczyła 344 mórg ziemi;
- 6) Drozdowo miało 978 mórg i należały do niego: Dzierżęcino, Karsino, Sulimice i Wszedzień;
- 7) Nowy Jarosław liczył 494 morgi i obejmował Stary oraz Nowy Jarosław i Stary Kraków;
- 8) Kowalewice miały 669 mórg ziemi razem z Masłowicami i Kaniem;
- 9) Malechowo miało 866 mórg razem z wioskami: Gorzyca, Grabowo i Paproty;
- 10) Jezierzany liczyły 1070 mórg razem ze wsiami: Chudaczewo, Korlino, Łącko i Nacmierz;
- 11) Palczewice obejmowały obszar 1241 mórg razem z wioskami: Barzowice, Kopań, Kopnica oraz Rusinowo;
- 12) Pęciszewko liczyło 933 morgi razem z wioskami: Jeżyce, Jeżyczki i Porzecze;
- 13) Przytok – 1546 mórg obejmujących wsie: Pękanino, Dąbrowa, Karnieszewice i Sieciemin;
- 14) folwark w Karnieszewicach powstał dopiero w 1779 roku.

Nasilający się w XVI wieku popyt na produkty rolne na Pomorzu i poza jego granicami przyczynił się do rozwoju gospodarki folwarcznej. W domenach wykorzystywano do tego celu bezpłatne świadczenie pańszczyzny na rzecz książęcego folwarku. Typowym przykładem rozwoju gospodarki folwarcznej z tego okresu jest folwark w Drozdowie. Obszar jego upraw powiększał się na skutek dalszych rugów i wykupu ziemi chłopskiej. W domenie darłowskiej odebrane grunty chłopskie powiększyły areał ośmiu spośród 10 istniejących w drugiej połowie XVI wieku folwarków. Dlatego też w domenie darłowskiej uległy likwidacji cztery wsie (Palczewice, Jezierzany, Sittelubbe i Kussakow), a w 10 innych wsiach (Barzowice, Boryszewo, Gleźnowo, Jeżyczki, Jeżyce, Malechowo, Pęciszewko, Sławsko, Stary Jarosław i Sulimice) zmniejszyła się liczba kmieci. Równocześnie powiększył się w domenie darłowskiej obszar folwarków w następujących miejscowościach: przy zamku w Darłowie, Drozdowie,

⁶ Morga pomorska obejmowała obszar 6550 m². Około 1,5 morgi przypadało na hektar.

Pęciszewku, Przytoku, Starym Jarosławiu, Palczewicach, Jezierzanach, Sławsku i Malechowie. Wśród ziemi ornej i łąk włączonych do folwarków domeny darłowskiej znajdowały się przede wszystkim grunty kmieci i sołtysów, ale zdarzały się przypadki zaboru ziemi karczmarzowi i zagrodnikom. Wyrugowanych kmieci i zagrodników osadzano na opustoszałych gruntach, przenosząc im niekiedy nawet posiadane zabudowania. Praktykowano także zabieranie części ziemi. Tak na przykład powstał folwark w Malechowie. Początkowo zamierzano usunąć pięciu kmieci, ale kiedy zamiar przedstawiono zainteresowanym, obudziła się chłopska solidarność. Aby zapobiec rugom, mieszkańcy Malechowa zadeklarowali gotowość odstąpienia ziemi po pół włóki każdy. Propozycje przyjęto. Część gruntów zabrano również mieszkańcom wsi Sławsko. Włączono je następnie do miejscowej owczarni zorganizowanej na pięciu włókach ziemi i łąkach dzierżawionych uprzednio od kmieci (Wachowiak 2005: 32).

Zabór ziemi chłopskiej przez folwarki w domenie darłowskiej spowodował poważny spadek liczby włók użytkowanych przez kmieci. Najwyraźniej zaznaczył się on we wsiach z włókami wielkimi (hagerhufen = 60 mórg). W dziewięciu wsiach, dla których zachowały się dane porównawcze z lat 1560–1596, stan posiadania kmieci zmniejszył się o około 25%. Analogiczny wskaźnik dla siedmiu wsi z włókami średnimi (landhufen = 30 mórg) wynosił około 12%. W tym samym okresie zmniejszyła się liczba gospodarstw kmiecych odpowiednio o 12% i 10%. Zmniejszyła się również średni areal gospodarstwa rolnego w obu grupach wsi. Tą analizą nie zostały objęte cztery wsie wchłonięte przez folwarki. Ich łączny obszar obejmował 23 włóki, na których w 1560 roku gospodarowało 19 kmieci. Zarządca domeny darłowskiej włączając ziemię chłopską do folwarków, realizował zalecenia komisji wizytującej dotyczące powiększenia obszaru folwarków. Gdy we wsi Pęciszewko postanowiono usunąć chłopów, wybór padł na tych, którzy mieli najbardziej urodzajne ziemie, a ich pola graniczyły z lasem oraz z sobą. Takie położenie umożliwiało folwarkowi rozwinięcie hodowli bydła i świń. Również podczas zakładania folwarków w Starym Jarosławiu i Jezierzanach brano pod uwagę jakość ziemi, łąk i pastwisk oraz usytuowanie gospodarstw, a w przypadku folwarku w Jezierzanach również jakość zabudowań gospodarskich. Folwarki powiększały także swój obszar przez karczunek oraz przyłączenie opustoszałych gospodarstw. Podczas gdy w domenie darłowskiej w połowie XVI wieku istniały zaledwie cztery folwarki, to ich liczba na przełomie XVI i XVII wieku wzrosła do 10, a do 12 około roku 1637.

Od roku 1573 domeny darłowska i bytowska należały do księcia Barnima X. Z tego okresu pochodzi informacja, że łączne dochody z domeny darłowskiej wynosiły 5085 grzywien, a bytowskiej 1473 grzywny. Łącznie

dochody obu domen były mniejsze o 3155 guldenów niż w domenach Barth i Neuenkamp. W następnych latach w obydwu domenach dokonano kilku inwestycji, np.: wznoszono nowe stodoły, obory, owczarnie i inne zabudowania, karczowano lasy, zakupiono bydło. Największy dwór wzniesiono w Bukowie Morskim, gdzie zbudowano drugi dom mieszkalny o dziewięciu wiazarach. Po około 30 latach sytuacja diametralnie się zmieniła. Dochody domeny darłowskiej i bytowskiej wyraźnie wzrosły i przewyższały dochody domen Barth i Neuenkamp.

Na przełomie lat 1566/1567 w siedmiu istniejących folwarkach książeńcych wysiano łącznie 3170 szefli zbóż⁷. Čwierć wieku później w 11 folwarkach wysiano już 5740 szefli. Następnie, na przełomie lat 1624/1625, w tych samych folwarkach domeny darłowskiej wysiano 6840 szefli, czyli o 116% więcej niż w 1567 roku. Z tych danych jednoznacznie wynika, że zwiększała się liczba folwarków oraz ich areał. Około roku 1590 w folwarkach domeny darłowskiej wysiewano średnio 174 szefli zbóż na dużą włókę, na włókę średnią – 49 do 56 szefli zbóż oraz na włókę małą – 26 szefli. Z szacunków areału domeny darłowskiej wynika (Wachowiak 2005: 55), że w roku 1566 liczyła ona 2209 włók ziemi uprawnej, w tym tylko 113 włók, czyli 5% należało do folwarków, a reszta do chłopów. W roku 1624 liczba włók chłopskich zmniejszyła się z 2096 do 1860, równocześnie areał włók folwarcznych wzrósł do 273 włók i stanowił 12,3% ogółu uprawnego areału domeny. Wzrost areału folwarcznego pociągał za sobą zwiększenie wymiaru pańszczyzny.

Na przełomie XVI i XVII wieku w domenie Darłowo w pełni rozkwitu panował ustrój folwarczno-pańszczyźniany. Wszystkie folwarki uprawiały swe ziemie głównie przy pomocy poddanych chłopów z pobliskich wsi i posiadały tylko nieliczny personel najemny (parobków i pasterzy). Ziemię w folwarkach uprawiali zazwyczaj kmiecie i zagrodnicy z kilku wsi. Chłopi pomorscy byli zobowiązani do pełnienia nieograniczonych służb na rzecz swych panów zwierzchnich. Sprawę pańszczyzny uregulowała dopiero ordynacja chłopska z 1616 roku, obowiązująca początkowo tylko na obszarze księstwa szczecińskiego. Pod koniec wojny trzydziestoletniej, po ponownym jej opublikowaniu w 1646 roku, uzyskała moc prawną także w księstwie wołogoskim. Poddani chłopi musieli wypełniać wszelkie zapowiedziane prace bez ograniczeń. Poza pracą na roli chłopi wykonywali prace pomocnicze w cegielniach, tartakach, wapiennikach oraz dawali podwody, karczowali grunty, pomagali w polowaniach, prowadzili melioracje łąk itp. W folwarkach domeny darłowskiej w ramach pańszczyzny nakład pracy, jaki należało przeznaczyć na uprawę gruntów przeciętnego gospodarstwa,

⁷ Szefel był miarą pojemności ciał sypkich do roku 1816 i równał się 54,7 litra.

wynosił 17%. Przy ustalaniu wymiaru pańszczyzny w domenach książęcych podstawową rolę odgrywała przynależność wsi i chłopów pańszczyźnianych do poszczególnych folwarków. Wymiar pańszczyzny ulegał zmianie i był dostosowywany do aktualnych potrzeb, szczególnie przy tworzeniu nowych lub powiększaniu starych gospodarstw folwarcznych.

W domenie darłowskiej podstawę obciążenia służbą sprzężajną stanowiło nie gospodarstwo, lecz włóka średnia. Podobnie było przy ustalaniu pańszczyzny pieszej. Chodziło w tym wypadku nie tylko o prace ręczne, ale także wykonywane z użyciem kosy, sierpa, wideł, motyki, grabi i innych. W ramach pańszczyzny chłopci wykonywali podstawowe prace polowe na polach folwarku (wywożenie i rozrzucanie obornika, orka, bronowanie, sprzęt zbóż, siana, zasiewy, żniwa, sianokosy, a później także wykopki), pracę w obejściu przy chowie inwentarza żywego, prace transportowe, przędzenie lnu, karczowanie gruntów, prace w tartaku, cegielni, młynie oraz wypas bydła, świń, owiec i ptactwa domowego. Powinności pańszczyźniane chłopci wykonywali w ramach służb sprzężajnych i pieszych. Pierwsze obciążały przede wszystkim ludność kmiecią, drugie natomiast zagrodników. Liczbę ludności zagrodniczej (chałupniczej) zamieszkującej posiadłości opactwa podaje rejestr z 1539 roku. Na 28 wsi należących do konwentu cystersów tylko w sześciu wsiach wykazano 28 zagrodników, w tym w: Bobolinie i Przystawach po dwóch, Dąbrowie – trzech, Dzierżęcinie, Gleźnowie, Masłowicach po siedmiu.

Tam, gdzie panował coraz większy wyzysk, chłopci uciekali do miast lub innych wsi, zabierając cały swój ruchomy majątek. Niekiedy chłopci występowali przeciwko panom z bronią w ręku. Dlatego w roku 1560 książę zakazał pod karą 20 guldenów noszenia broni chłopom poza obrębem domostwa.

Do domen, w których jeszcze w drugiej połowie XVI wieku część poddanych chłopów zamiast pańszczyzny uiszczala opłatę pieniężną (co świadczyło o istnieniu nadwyżki siły roboczej), należały dobra darłowskie. Z tego tytułu w 1540 roku z dawnych wsi książęcych wpływały dochody łącznie 190 grzywien, a z byłych wsi klasztornych około 120 grzywien. Stopniowo zamieniano opłaty na pańszczyznę, a w roku 1591 zlikwidowano je całkowicie. Ostatnimi wsiami domenialnymi płacącymi opłaty w wysokości 130 grzywien były: Gorzyca, Malechowo, Paproty, Korlino, Stary Kraków, Stary Jarosław i Mazów.

W roku 1569, nie licząc wsi klasztornych, do darłowskiej domeny należało 20 następujących wsi: Sławsko, Barzowice, Kanin, Kopnica, Kopań, Korlino, Stary Kraków, Chudaczewo, Kowalewice, Porzecze, Jarosław, Jarosławiec, Łącko, Mazów, Jezierzany, Palcewice, Rusinowo, Wszedzień, Bylica i Wicie.

W strukturze zasiewów w folwarkach książęcych w przeważającej części domen, podobnie jak i w gospodarstwach chłopskich, przeważała uprawa żyta. Było to spowodowane jakością tutejszych gleb. Ponad 40% areалу w domenie darłowskiej obsiewano owsem. Jedynie na urodzajnych glebach uprawiano pszenicę i jęczmień. Tego ostatniego używano do produkcji darłowskiego piwa, które eksportowano do wielu portów bałtyckich. W domenie darłowskiej pośród zbóż jarych przeważały wysiewy owsa i jęczmienia. Przyczynił się do tego występujący w folwarkach: Drozdowo, Stary Jarosław, Jezierzany, Bukowo, Pęciszewko oraz przy darłowskim zamku podział gruntów na cztery pola. Natomiast w folwarku Sławsko stosowano płodozmian. Jak wynika z wizytacji w 1596 roku, na pognoju wysiewano jęczmień, następnie żyto, a jako trzeci owies. Na niektórych gruntach folwarcznych domeny Darłowo uprawiano także: chmiel, grykę, tatarkę, groch, len i konopie.

Problem nawożenia gruntów w domenie darłowskiej został dobrze przedstawiony na przykładzie folwarku w Przytoku. W 1596 roku tamtejszy folwark wraz z owczarnią zajmował 12 małych włók, czyli około 180 mórg. Co roku można było nagnoić jedynie 23 morgi, czyli $\frac{1}{8}$ areалу, przy czym 10 mórg użyźniano obornikiem, a 13 poprzez koszarowanie owiec. W praktyce wyglądało to tak, że na każdej mordze ziemi koszarowano stado liczące 900 owiec przez dwie noce i jedno południe. Bydła rogatego w tym książęcym gospodarstwie nie hodowano. Podobnie było w folwarku Malechowo, obejmującym areal około 300 mórg, gdzie również koncentrowano się na produkcji roślinnej i hodowli owiec. Z powodu braku nawozu wiele ziemi w tych folwarkach leżało odłogiem. Bez nawozu, jak wiadomo, nie można uzyskać dobrych plonów. Liczący około 270 mórg folwark w Sławsku również zajmował się hodowlą 1000 owiec. Tam użyźniano większą część gruntów, z wyjątkiem kilkunastu mórg, gdyż hodowano więcej owiec, a także bydło rogate. Korzystnie wyglądało nawożenie gruntów w folwarku w Palczewicach, gdzie w 1596 roku hodowano: 104 sztuki bydła rogatego, 40 świń i kilkanaście koni. W folwarku tym wysiewano 770 korców zbóż ozimych i jarych. W omawianym folwarku odrabiało pańszczyznę 67 chłopów.

Ciekawie przedstawiała się wysokość plonów w domenie darłowskiej. Z rejestrów z lat 1591–1593 wynika różnica w plonach między folwarkami z terenu dawnych dóbr klasztornych i książęcych. W folwarkach w Bukowie, Pęciszewku i Malechowie, położonych w dolinie rzeki Grabowej i mającej zapewne bardziej urodzajne ziemie, zbierano 3,8 ziarna żyta, 4,6 ziarna jęczmienia i 3,1 ziarna owsa z jednego wysianego ziarna. Natomiast średni zbiór ziarna w pozostałych folwarkach domeny Darłowo wynosił: 2,3 ziarna żyta, 3,5 ziarna jęczmienia oraz 3,1 ziarna owsa.

Najslabiej plonowała pszenica, gdyż zbierano odpowiednio 1,7 i 1,4 ziarna. Z późniejszych danych z lat 1603–1605 w folwarkach darłowskiej domeny zbierano: 3,5 ziarna żyta, 4 jęczmienia, 2,9 owsa i 2,6 pszenicy.

Hodowla bydła rogatego, trzody chlewnej i owiec należała do powszechnych w folwarkach domeny darłowskiej. Stada liczące ponad 100 sztuk bydła rogatego hodowano w gospodarstwach w: Palczewicach, Drozdowie, Bukowie i Pęciszewku. Hodowla ściśle wiązała się ze zbiorem siana. Tak na przykład w Bukowie z sześciu łąk zbierano 238 fur siana. Nie hodowano tam owiec, ale 29 koni. Większą liczbę bydła hodowano także w folwarkach: Palczewice, Drozdowo, Jezierzany i Stary Jarosław. Prawie w każdym folwarku trzymano owce, natomiast świnie hodowano w 11 folwarkach domeny darłowskiej. Łącznie w 1606 roku hodowano w nich 560 sztuk świń. Najwięcej trzymano ich w majątkach Pęciszewka, Drozdowa i Bukowa. Hodowano także gęsi, kury, kaczki i gołębie.

Do domeny należały wody rzeki Wieprzy i Grabowej, jezior Bukowo i Kopań oraz część jeziora Wicko. Prawo połowów ryb na tych wodach miał tylko książę. Do niego należały jeszcze trzy mniejsze jeziora i liczne stawy rybne. Te wielkie posiadłości wymagały znacznego aparatu administracyjnego. Na czele urzędu domeny (okręgu) stał zarządca zwany również generalnym dzierżawcą. Centrum administracyjne domeny znajdowało się na zamku książąt pomorskich w Darłowie – siedzibie starosty i urzędników gospodarczych domeny z rentmistrzem na czele. Podlegali mu: koniuszy, poborca podatkowy, pisarz-archiwista, pisarz rolny do spisu plonów, dwóch sędziów połowych – jeden w Łącku i drugi w Pęciszewku, dwóch jeźdźców konnych, zamkowy kaznodzieja, zakrystian, gajowy, intendent zamkowy oraz specjaliści rządcy, po jednym na każdą wieś. Zarządcami domeny darłowskiej byli najczęściej przedstawiciele szlachty pomorskiej, np.: Below, Kleist, Krockow, Massow i inni.

Urząd domeny miał znaczne uprawnienia i wielką władzę. Czuwał nad porządkiem, spokojem i przestrzeganiem prawa w okręgu. Kierował sprawami sądowo-administracyjnymi, komunalnymi, handlem i rzemiosłem, oświatą i sprawami wyznań. Ponadto nadzorował folwarki i zajmował się ochroną zamku. W przypadku wojny urząd zwoływał pospolite ruszenie i stawiał na jego czele oraz musiał dostarczyć 12 wozów zbrojnych zaprzężonych w czwórkę koni i przekazać je do dyspozycji wojska. Od czasów reformy przeprowadzonej przez Bogusława X zarządca domeny miał do pomocy urzędnika skarbowego, który dokładnie prowadził gospodarkę finansową domeny. Zarządca miał do dyspozycji również sekretarza, który przygotowywał wszelkie jego rozporządzenia, o których następnie przy pomocy dwóch konnych jeźdźców zawiadamiał wszystkich mieszkańców okręgu. Nad właściwą gospodarką lasami czuwali dwaj

gajowi, którym podlegali strażnicy lasów. Ponadto w skład urzędu domeny wchodził jeszcze: strażnik bramy, ogrodnik, myśliwy, piwowar, nadzorca chmielu, kowal, rybacy, którzy mieszkali w przybudówkach zamkowych. Cztery razy do roku naczelnik urzędu zwoływał zjazdy sądowe, na których rozpatrywano spory i inne sprawy prawnosądowe. Częstość powodów nieporozumień pomiędzy obywatelami miasta a chłopami, będącymi poddanymi grodu, był przymus mielenia zboża w zamkowym młynie wodnym. Mielili w nim trzy wioski miejskie, 17 wsi z terenu domeny i dwa folwarki (Rosenow 1925: 108–142). Kto miał zboże w innym młynie, musiał zapłacić tu podwójną stawkę. Przez nieuwagę młyn spłonął 5 sierpnia 1627 roku, ale wkrótce go odbudowano. Posiadał wtedy pięć sekcji. Do domeny darłowskiej w połowie XVII wieku należał również tartak i suszarnia desek.

Przestępców przesłuchiowano w zamkowej komnacie tortur, a osadzano w celach więziennych pod zamkiem. Skazanych na śmierć najczęściej wieszano na szubienicy. Tutaj odbywały się także procesy czarownic. Ostatnią z nich spalono na stosie w 1726 roku. Cztery razy w roku: osiem dni po Wielkanocy, na św. Jana, św. Michała i w Nowy Rok w darłowskim zamku odbywały się domenalne sądy. Wówczas zarządca domeny dobierał sobie ławników, najczęściej z Rady Miasta Darłowa. Drobniejsze sprawy chłopskie i sołeckie dwukrotnie w roku rozsądzała wójtowie. Wójt tzw. opacki robił to w Iwęcinie, a wójt zwany grodzkim w Nacmierzu.

Chłopi będący poddanymi urzędu domeny musieli świadczyć na jego rzecz w określonych dniach pańszczyznę, a także pełnić różne służby i dodatkowe posługi. Musieli np.: naprawiać drogi, dowozić drewno na budowę folwarków, mostów i śluz. Po sztormach naprawiali brzegi i nabrzeża portowe. Ponadto zajmowali się obróbką i przędzeniem lnu oraz pracami przy stawach hodowlanych. Szczególnie uciążliwe były służby dodatkowe dla młyna zamkowego, do którego często należało podstawić ponad 100 koni w celach transportu zboża i mąki, napraw kół młyńskich oraz bloków żelaznych lub pracować przy oczyszczaniu kanału młyńskiego i fosy zamkowej. W okresie polowań na wilki chłopci musieli dawać myśliwym do dyspozycji podwody i zapewnić nagonkę. W tamtych czasach w okolicach Darłowa było wiele wilków. Zjadały one rocznie kilkadziesiąt zwierząt domowych, takich jak: konie, świnie, krowy, owce, gęsi itp. W latach 1739–1744 wilki i niedźwiedzie zjadły: 52 konie, 53 świnie, 1 jałówkę, 1 owcę, 28 gęsi. Gdy pojawiała się duża liczba wilków, organizowano wielkie polowania, w których brało udział 60 wytypowanych mężczyzn (Rosenow 1912: 87).

Przepisy regulujące handel i produkcję cechową były powszechnie łamane przede wszystkim przez Kaspera O. von Massowa, zarządcę domeny darłowskiej, późniejszego dyrektora kamery ekonomicznej w Stargar-

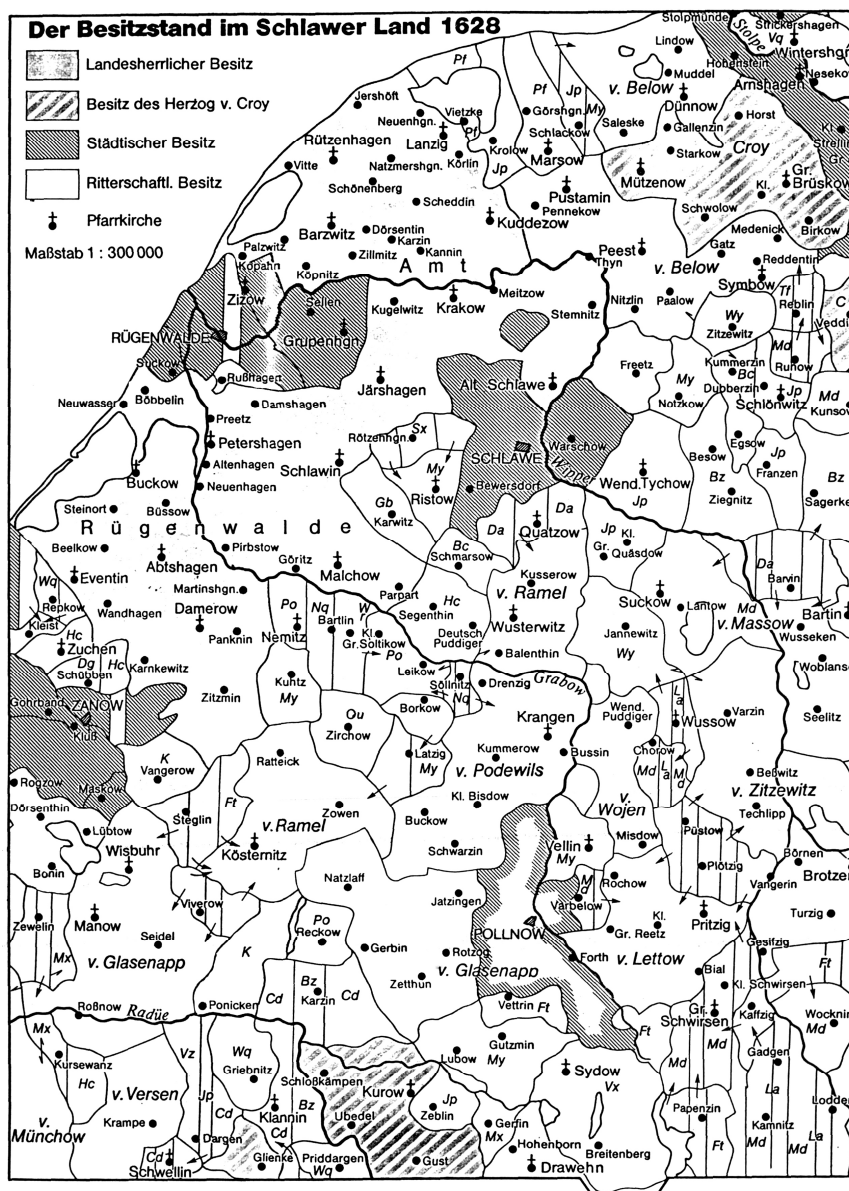
dzie i nadprezydenta Pomorza Pruskiego, który jako urzędnik państwowy w pierwszej kolejności był zobowiązany je przestrzegać. Władze miejskie Darłowa oraz gildia kupców i browarników skupionych w jednej organizacji były wobec niego całkowicie bezsilne. Doszło do tego, że na rachunek rentmistrza dominialnego artykuły wiejskie (wełna, płótna, skóry, miód, nabiał) skupowali pośrednicy, a on na masową skalę sprzedawał je w Gdańsku w zamian za: sól, garbowane skóry, tytoń, żelazo, siemię lniane, korzenie i inne artykuły importowane. Wyrazem kryzysu gildii kupców i browarników był fakt, iż w niektórych miesiącach nie sprzedawała dla ludności wiejskiej nawet jednej beczki piwa. Kupcy i browarnicy darłowscy skarżyli się, że nie tylko dwory, duchowieństwo, nauczyciele, młynarze i karczmarze, ale też chłopci i zagrodnicy produkują piwo w dużych ilościach, w tym również na sprzedaż.

Pod osłoną władz domeny darłowskiej rozwijały się rzemiosła wiejskie. Na jej obszarze produkowało i swe wyroby sprzedawało 31 szewców-partaczy, którzy nie należeli do cechu darłowskiego. Niektórzy z nich zatrudniali nawet uczniów i czeladników oraz trudnili się garbarstwem. Liczba domenalnych krawców-partaczy miała się kształtować w granicach 70, nie licząc zakrystianów i nauczycieli. We wsiach domeny pracowało też 25 stolarzy i kilkunastu kowali. Cech darłowskich kuśnierzy, obok którego działały organizacje cechowe płócienników, piekarzy, bednarzy, stolarzy, rzeźników i krawców, skarżył się, że skóry masowo skupują Żydzi, co zaś nie zdołają skupić, przechwytyują Polacy. W rezultacie dynamicznego rozwoju produkcji towarowej i handlu na wsi rzemiosło i handel miejski przeżywały wielki kryzys.

Na początku wieku XVII w domenie darłowskiej wysokość czynszu płaconego przez chłopów była stosunkowo niska i wahała się od 2 do 25% ogólnej produkcji zbożowej. Termin płatności czynszów ustalony był na św. Marcina (11 listopada). Musiał on być ściśle przestrzegany, skoro w 1528 roku Ludke von Massow, zarządca domeny, osobiście przeprowadził wywiad wśród chłopów z Pęciszewka, czy wyrażą zgodę na wstrzymanie się z oddaniem renty zbożowej do trzech tygodni po św. Marcinie. Kolejnym obowiązkowym świadczeniem chłopów na rzecz opactwa była dziesięcina, która została włączona do ogólnej sumy czynszów i uiszczana była pod nazwą „pachtu”. Ponadto chłopci płacili daninę na rzecz kościoła parafialnego o nazwie „messkorn”. W XV wieku podstawowymi świadczeniami chłopów klasztornych były: pacht, będa, tegeda i „meszne”. Poza tym kilka dni w roku świadczyli służby na rzecz opactwa. Pełnorolni chłopci byli zamożni i posiadali zazwyczaj parobków.

Wojna trzydziestoletnia na Pomorzu spowodowała wyludnienie i ogromne zniszczenia, szczególnie w pogłowie zwierząt. Również produkcja ro-

ślinna poniosła poważne straty w czasie stacjonowania i przemarszów wojsk. Nastąpił upadek gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej, rzemiosła i handlu. Kryzys objął także gospodarkę rolną w domenie darłowskiej. Upłynęło wiele lat, zanim gospodarka rolna podniosła się z tego upadku.

Ryc. 3. Mapa własności ziemskiej z 1628 roku z zaznaczoną książęcą domeną darłowską

Przestały istnieć całe wioski (Ryc. 3). Położone koło Domasławic dwie wsie Małe i Duże Krobshagen wyludniły się. Również leżąca pomiędzy Darłowem a Żukowem wioska Żerawe zanikła. Podobnie przestała istnieć wieś Bantowo znajdująca się pomiędzy Darłówką i Kopaniem. Ślad zaginął również po wsiach: Glesenowe, Born, Barnim, Pomelow, Coribe, Bolesow. Po śmierci ostatniego księcia Bogusława XIV (10 marca 1637 roku) domena darłowska i jej dochody otrzymała w dożywocie wdowa po ostatnim Gryfcie – księżna Elżbieta (Rymar 1995: 200). Przeniosła się ona do darłowskiego zamku i tam z dochodów domeny wyremontowała zniszczony przez wojska Wallensteina zamek oraz utworzyła w 1639 roku zamkową kaplicę. W majątkach darłowskiej domeny nie było wówczas bydła ani koni oraz brak było ziarna siewnego (Boras 1994: 30–31). Księżna Elżbieta, aby zmienić ten stan rzeczy, sprzedawała sarny w Gdańsku.

6. Domena darłowska w państwie brandenbursko-pruskim

Po śmierci księżnej Elżbiety, wdowy po Bogusławie XIV (21 grudnia 1653 roku) dochody z domeny darłowskiej przejęła Brandenburgia, ale zarządca domeny Franz von Günsterberg pozostał. Księżę Chrystian August na Szlezewiku-Holsztynie krewny zmarłej księżnej Elżbiety zabezpieczył na hipotece dwóch folwarków domeny darłowskiej dług w wysokości 30 000 talarów.

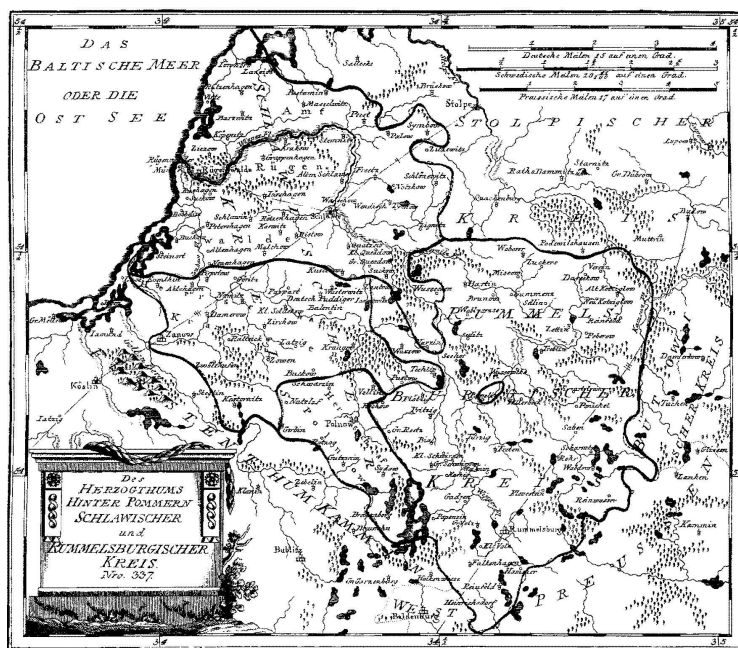
W 1659 roku domena darłowska miała 1750 hakenhufen, czyli łanów, co w przeliczeniu wynosiło 68 775 hektarów. Domena Darłowo była wówczas największą na Pomorzu. Kolejne miejsca zajmowały domena słupska – 1188 łanów i stargardzka 1136 łanów. Niezależnie od domeny darłowskiej istniał jeszcze folwark Darłowo obejmujący 450 łanów (Rosenow 1925: 38)

Zmiana przynależności państwowej Ziemi Darłowskiej i Ziemi Sławieńskiej od 1653 roku i przejście pod władzę Brandenburgii doprowadziły do nowych podziałów terytorialnych i administracyjnych. Przejściowo połączono zarządy domen, tworząc załączek większego organizmu administracji terytorialnej, zwanego dystryktem, na którego czele stał urzędnik zwany starostą (*Hauptmann*) (Lindmajer 1994b: 143). W imieniu władcy sprawował on sądownictwo cywilne i karne, nadzorował sprawy miast, kościelne, podatkowe itp. Na początku XVII wieku w jeden rozległy dystrykt ujęto: domenę darłowską i słuską, istniejące nadal landwójtostwo słupsko-sławieńskie, ponadto rozproszone prywatne posiadłości szlache-

kie, zwarte latyfundium rodu Glasenapp oraz miasta: Słupsk, Darłowo, Sławno, Polanów, Sianów i Miastko. W następnej kolejności zlikwidowano podział na dystrykty. Powstała wówczas „dzielnica darłowsko-sławieńska” (*das Rügenwalder-Schlawer Quartier*). W 1724 roku kolejna reforma zlikwidowała landwójtostwo sławieńsko-słupskie i utworzyła tzw. połączony powiat sławieńsko-polanowski. Obejmował on wójtostwa darłowskie i sławieńskie, dobra Glasenappów, miasta: Darłowo, Sławno, Sianów i Polanów oraz kilkadziesiąt posiadłości szlacheckich.

Dobra państwowe zarządzane były przez Kamerę Domen, a od 1723 roku Kamerę Wojny i Domen Królewskich w Szczecinie. Okręg Kamery Pomorskiej obejmował cztery obwody podatkowe, w tym jeden z siedzibą radcy podatkowego w Słupsku. W jego imieniu mianowany urzędnik, zwany kamlarzem lub komornikiem, zajmował się m.in. poborem akcyzy. W 1724 roku państwo brandenbursko-pruskie zmieniło podział administracyjny. Pomorze Zachodnie podzielono na dwie rejencje: szczecińską i koszalińską oraz na 24 powiaty. Domena darłowska weszła w skład powiatu sławieńskiego w rejencji koszalińskiej.

W XVIII wieku na darłowską domenę (Ryc. 4) składały się: 52 wsie, 14 folwarków, 12 młynów i 7 leśnictw, obejmujących 36 000 mórg lasów (Szopowski 1962: 178).

Ryc. 4. Mapa z wytyczonymi granicami domeny darłowskiej z 1777 roku (Reilly 1789–1806)

Patent królewski z 1719 roku o zniesieniu poddaństwa zapoczątkował w domenie darłowskiej zamiany statusu chłopów pańszczyźnianych na czynszowników. Pańszczyzna została ograniczona w domenie do 2–3 dni (Kallaur 1987: 89).

W tym czasie w miejsce trójpółwki wprowadzono czteropółwkę oraz rozpoczęto uprawiać ziemniaki i koniczynę.

W roku 1723 król Prus, aby zwiększyć dochody, domenę darłowską wraz ze wszystkimi jej dobrami przekazał głównemu najemcy. Ten ograniczył liczbę urzędników domeny do minimum. Sam zajął się zarządem jedynie częścią domeny zwaną dworem zamkowym, obejmującym 489 mórg ziemi. Resztę przekazał w dzierżawę. Dochody szybko rosły, a w roku 1791 osiągnęły łączną kwotę 40 884 talary.

W tym czasie w roku 1773 w domenie darłowskiej znajdowało się 13 folwarków. Zarządowi domeny podlegało wtedy 9272 mieszkańców 52 wsi, którzy mieszkali w 1224 domach⁸. Wynika z tego, że średnio na jedno gospodarstwo chłopskie przypadało wówczas prawie 8 osób.

Domena darłowska zajmowała się również hodowlą koni. Oprócz koni, które były potrzebne w gospodarce, hodowano specjalne konie używane jedynie do komunikacji pocztowej. Konie te wymieniano także podczas podróży osób państwowych, np. 17 lipca 1776 roku, gdy przez Sławno przejeżdżał Paweł Piotrowicz, syn carycy Katarzyny II, w towarzystwie pruskiego księcia Henryka, brata króla Fryderyka II. Domena darłowska wymieniła wówczas świcie obu książąt 280 koni. W drodze powrotnej 11 sierpnia znowu w Sławnie masztalerze domeny wymienili konie. Podobnie było 27 maja 1798 roku, gdy w drodze z Królewca do Berlina przejeżdżał wtedy król Fryderyk Wilhelm III z małżonką. W Sławnie dokonano wymiany 160 koni pochodzących z domeny darłowskiej i Koszalina. Hodowane w domenie darłowskiej konie zaliczano do najlepszych na Pomorzu. W połowie XVIII stulecia na Pomorzu Zachodnim istniało 41 zarządów domen państwowych obejmujących 219 folwarków i 625 wsi.

W XVIII wieku, jak podaje L.W. Brüggemann (1784), do darłowskiej domeny należało 28 następujących wsi: Sławsko, Barzowice, Kanin, Karsino, Kopnica, Korlino, Kopań, Kraków, Chudaczewo, Chudaczewko (od 1753 roku), Kowalewice, Dzierżęcin, Wrześnica, Jarosław, Jarosławiec, Łącko, Masłowice, Mazów, Nacmierz, Jezierzany, Palczewice, Rusinowo, Wszechdzien, Bylica, Staniewice, Wicie, Sulimice, Wilkowice (od 1749 roku). Oprócz nich w tym samym czasie do domeny darłowskiej należały następujące 24 dawne wsie klasztorne: Dobiesław, Jeżyce, Bielkowo, Bobolin, Bukowo Morskie, Boryszewo, Karnieszewice, Dąbrowa, Domasławice, Iwięcino, Gorzyca, Malechowo, Grabowo, Jeżyczki, Dąbki, Pękanino, Paproty, Przystawy, Po-

⁸ Źródło WAP Szczecin Rkp. Sp., nr 698.

rzecze, Słowino, Gleźnowo, Wierciszewo, Wiekowice, Sieciemin. W okręgu darłowskim i późniejszym powiecie sławieńskim oprócz domeny znajdowało się 81 i pół wsi należących do 83 szlachciców. W okresie od czasów wojny trzydziestoletniej (1618–1648) do roku 1717 nie nastąpiły poważniejsze zmiany. Nie miały też miejsca przesunięcia własności ziemskiej w domenę, u szlachty i w miastach (Szultka 1993: 35). Do najistotniejszych zmian w dobrach królewskich zaliczyć należy likwidację gospodarstw folwarcznych poprzez parcelację i przekazywanie ich ziemi w użytkowanie kolonistom i miejscowym chłopom. Parcelacji uległy szczególnie folwarki niedochodowe.

Wieś płaciła podatek gruntowy od włók, ale folwarki były zwolnione od podatku. Na czele gminy wiejskiej stał sołtys, który był także „policyjnym ramieniem dworu”. Na czele powiatu stał radca ziemski (landrat) podporządkowany kamerze. Do jego zadań należały: pobór podatków, nadzór policyjny i sprawy wojskowe, ale tylko na terenie wsi.

Zniszczona i w znacznym stopniu wyludniona, w wyniku wojny siedmioletniej (1756–1763), Ziemia Darłowska stała się terenem nowej akcji osadniczej i to o szerszym zasięgu niż po wojnie trzydziestoletniej. Osadzanie kolonistów w wyludnionych zagrodach, na pustkach czy nawet w lasach wspomagał rząd pruski. W państwowej domenie darłowskiej dla nowych osadników przeznaczono znaczny obszar leśny (Ryc. 5). W rewirze leśnym magistratu Darłowa lokację uzyskała wieś o nazwie Neudendorf (Sińczycza), w której osiedlili się koloniści pochodzący z Polski (Lindmajer 1994b) – pierwszy kolonista osiedlił się w 1753 roku. W 1818 roku Sińczycę, której zmieniono nazwę na *Schöningswalde*, zamieszkiwało 132 mieszkańców. Z kolei w 1871 roku w Sińczycy mieszkało 148 osób w 29 zagrodach.

W 1810 roku rozparcelowano domenalny majątek zamku darłowskiego pomiędzy chętnych mieszczan-rolników. Podobnie postąpiono z folwarkami miejskimi Zielnowo, Krupy i Cisowo. W następstwie tego procesu powstała nowa wieś *Sackshöhe* (Zakrzewo). Do 1832 roku zasiedlono w niej 35 zagród.

W czasach Fryderyka I zreformowano urząd domeny, zmniejszając jego personel oraz powrócono do formy generalnego dzierżawcy, co pozwoliło na wzrost dochodów z domeny w roku 1790 do wysokości 41 000 talarów. Do dóbr darłowskiej domeny państwowej należał również młyn zamkowy (Ryc. 6). Chcąc zwiększyć dochody domeny i zmniejszyć liczbę pracowników podległych urzędowi domeny w roku 1790, wystawiono go na sprzedaż. Ostatecznie w wieczystą dzierżawę wziął go za 1310 talarów rocznie młynarz Martin Filip Stengel (Lindmajer 1995: 27).

Wojny napoleońskie przyspieszyły likwidację podstaw feudalizmu w gospodarce rolnej. Edykt ministra spraw wewnętrznych Prus Steina z 9 października 1807 roku znosił poddaństwo osobiste chłopów mających dziedziczne prawo do użytkowania ziemi i rozpoczął ich uwłaszczenie w ma-

Ryc. 5. Mapa posiadłości ziemskich w powiecie Sławno w 1780 roku. Ciemne pole z napisem Amt Rügenwalde obejmuje obszar domeny darłowskiej (Gilly 1789)

jątkach skarbowych. Chłopom zamieniono powinności na rentę pieniężną, natomiast w wypadku odmowy sprzedawano jego gospodarstwo innemu właścicielowi. Edykt ministra Hardenberga z 14 września 1811 roku objął wszystkich chłopów w majątkach prywatnych, domenach kościelnych

Ryc. 6. Nieistniejący już młyn wodny w Darłowie, należący do domeny darłowskiej

i dobrach komunalnych. W domenie darłowskiej zniesiono poddaństwo w 52 wioskach. To samo nastąpiło w powiecie sławieńskim w 92 wioskach należących do szlachty.

W roku 1810 w Prusach wydano edykt likwidujący przymus cechowy i zapewniający wolność inicjatywy organizacyjno-produkcyjnej w rzemiośle, przemyśle i handlu. Zniesiono przywileje szlachty i gildii miejskich. Od tego czasu każdy szlachcic mógł np. zajmować się handlem, produkcją piwa czy budową statków, a mieszczenie mogli kupować dobra ziemskie. Wraz ze zmienioną administracją domen utworzono również sieć nadleśnictw, które zarządzały lasami państwowymi. Jedno z największych nadleśnictw o obszarze zalesienia około 17 000 ha miało od 1816 roku siedzibę w Darłowie. Podzielono je na 12 rewirów. Zajmowały się one całą gospodarką leśną i łowiecką (Muszyński 1987: 116–120). Domeny państwowe po 1816 roku zachowywały swoje uprawnienia publicznoprawne do czasu zakończenia postępowania regulacyjnego w dziedzinie uwłaszczenia chłopów (Wielopolski 1965: 44–45).

W 1816 roku domena darłowska jako odrębny okręg administracyjny wchodzący w skład powiatu sławieńskiego składała się z 58 miejscowości wiejskich. W połowie XIX wieku przed likwidacją odrębnych struktur tradycyjnego zarządu domenalnego darłowski okręg obejmował 73 miejscowości i 11 folwarków o łącznej powierzchni około 56 000 ha (Lindmajer 1994a: 203). Urząd domeny darłowskiej przestał istnieć w 1819 roku. Z części jego dóbr położonych w okolicy Darłowa utworzono wtedy Urząd Majątkowy Darłowo, którego zarządcą został intendent miejski. Doszło wówczas także do podziału wielu majątków domeny i dalszego uwłasz-

czenia chłopów. Proces uwłaszczania chłopów był hamowany przez junkierstwo pruskie i trwał praktycznie do połowy XIX wieku. Ostatnim naczelnikiem darłowskiej domeny był Franz Freiher von Tschammer.

7. Podsumowanie

Obszar domeny darłowskiej, sposób zarządzania nią oraz metody upraw i hodowli miały istotny wpływ na dochody książąt. Jednocześnie lepsze metody gospodarowania przyczyniały się do wzrostu dochodów ludności wiejskiej w dużej części powiatu sławieńskiego. Istotną rolę w rozwoju domen odegrał książę Bogusław X, który zapoczątkował reorganizację dóbr oraz zmienił sposób zarządzania nimi. W artykule prześledzono proces sekularyzacji dóbr klasztornych i jego wpływ na wielkość książęcego majątku. Nadwyżki wytworzonych w domenie produktów rolnych oraz bydło, trzoda chlewna i ptactwo były sprzedawane na rynku miejscowym i zagranicznym. Sprzedaż produktów rolno-spożywczych wpływała na rozwój handlu, co wzbogacało tutejsze miasta i ich ludność. Czwórpolówka stosowana w folwarkach domeny darłowskiej przynosiła większe plony aniżeli trójpolówka w innych domenach. Bogatsze plony przyczyniły się do rozwoju rzemiosła, głównie młynarstwa. W domenie darłowskiej stosowano m.in. specyficzne formy nawożenia gruntów, np. przez koszarowanie owiec. Gospodarka w domenie przyczyniła się do hodowli lepszych i bardziej wydajnych ras zwierząt domowych. Tak było np. w Dobiesławiu, gdzie hodowano dające dużo dobrej wełny merynosy. Dzięki efektywnej gospodarce w domenie tutejszy region był lepiej zagospodarowany od innych, co przyczyniło się do ożywienia gospodarczego. Dzięki np. szeroko rozpowszechnionej hodowli gęsi rozwinęło się ich przetwórstwo i handel słynnymi wyrobami z gęsi. Połowy ryb morskich i słodkowodnych przez rybaków domeny oraz ich suszenie, wędzenie i solenie miały pozytywny wpływ na rozwój darłowskiego rzemiosła i handlu. Zwiększenie liczby folwarków z 6 do 13 przyczyniło się do powiększenia arealu uprawnego. Prawie w każdej wsi domenialnej powstawały szkoły, kuźnie i warsztaty rzemieślnicze oraz rosła liczba ich mieszkańców. Szczególnie oświata miała dobry wpływ na kulturę upraw i stosowanie nowinek w hodowli. Mimo niezłych plonów następował stopniowo kryzys gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej. Spowodowało to parcelację folwarków i wsi domenialnych. Wielu rolników wcześniej pracujących w majątkach domeny, gdy kupiło lub otrzymało ziemię po parcelacji folwarków domeny, wiedziało, jak uprawiać rolę, aby uzyskać wysokie plony. Konieczne są jednak dalsze pogłębione badania nad gospodarką w domenie darłowskiej i porównanie jej efektywności z innymi domenami, szczególnie pod kątem jej wpływu na rozwój handlu i rzemiosła.

Bibliografia

- BOEHMER F. 1900. *Geschichte der Stadt Rügenwalde*, Stettin: Verlag von Paul Riekammer.
- BORAS Z. 1994. Darłowo siedzibą książąt od Bogusława do Bogusława XIV, *Darłowskie Zeszyty Naukowe* 2: 23–25.
- BRÜGGEMANN L.W. (red.) 1784. *Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes Königl. Preussischen Herzogthums Vor- und Hinterpommern*, Bd. 2. Stettin: H.G. Effenbart, Königl. Buchdrucker.
- GILLY D. 1789. *Karte des Königl. Preuss. Herzogthums Vor- und Hinter Pommern*, Berlin: Simon Schropp & Comp.
- JANOCHA H. 1994. Darłowo i okolice w pradziejach, *Darłowskie Zeszyty Naukowe* 1: 13–32.
- KALLAUR K. 1987. Struktura społeczno-gospodarcza i demograficzna wsi domonialnych w powiecie słupskim w drugiej połowie XVIII wieku, *Rocznik Koszaliński* 1984–1985: 73–100.
- KANTZOW T. 2005. *Pomerania. Kronika pomorska z XVI wieku*, t. I–II, Szczecin, Wydawnictwo US w Szczecinie.
- LINDMAJER J. 1994a. Od upadku starych Prus do klęski II Rzeszy Niemieckiej 1806–1918, [w:] *Dzieje Sławna*, (red.) J. Lindmajer. Słupsk: Urząd Miejski w Sławnie, Wydawnictwo WSP, 193–256.
- LINDMAJER J. 1994b. W feudalno-absolutystycznym państwie brandenbursko-pruskim 1648–1806, [w:] *Dzieje Sławna*, (red.) J. Lindmajer. Słupsk: Urząd Miejski w Sławnie, Wydawnictwo WSP, 143–192.
- LINDMAJER J. 1995. Z dziejów gospodarczych Darłowa w pierwszej połowie XIX wieku, *Darłowskie Zeszyty Naukowe* 6: 25–35.
- LINKE G. 1936. Die pommerschen landesteilungen des XVI jahrhunderts, *Baltische Studien* 38: 170–171.
- MORRE F. 1939. Die Swenzoneen in Ostpommern. Ausstieg und herrschaft 1269–1357, *Baltische Studien* 41: 85–98.
- MUSZYŃSKI A. 1987. Materiały archiwalne do gospodarki leśnej w aktach domen i lasów rejencji koszalińskiej (1816–1929), *Rocznik Koszaliński* 1984–1985: 115–127.
- MÜLLER F. 1918. *Kloster Buckow*, Stettin: Herrcke & Lebeling.
- OSIEGŁOWSKI J. 1975. *Polityka zewnętrzna Księstwa Rugii (1168–1328)*, Warszawa–Poznań: PWN.
- PODRALSKI J. 1991. *Archiwum książąt szczecińskich*, cz. I–II, Szczecin: Archiwum Państwowe w Szczecinie.
- PODRALSKI J. 1994. Materiały źródłowe do dziejów Ziemi Darłowskiej w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie, *Darłowskie Zeszyty Naukowe* 5: 4–12.
- POPIELAS-SZULTKA B. 1980. *Rozwój gospodarczy dominium bukowskiego od połowy XIII do połowy XVI wieku*, Słupsk: Wydawnictwo WSP.
- REILLY VON F.J.J. 1789–1806. *Des Herzogthums Hinter Pommern. Schlawischer und Rummelsburgischer Kreis. Nr. 337. Schauplatz der fünf Theile der Welt*, Wien.
- RĘBKOWSKI M. 2001. *Pierwsze lokacje miast w księstwie zachodniopomorskim. Przemiany przestrzenne i kulturowe*, Kołobrzeg: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- ROSENOW K. 1912. *Rügenwalde Zur 600 jährigen jubelfeier der alten Hansestadt am 21 maj 1912*, Rügenwalde: Gelbstverlag des Bersassers.
- ROSENOW K. 1925. *Herzogsschloss und Fuerstengruft: Ruegenwalder Bau- und Kunstdenkmäler*, Rügenwalde: Mewes.

- ROSENOW K. 1986. Die Verwaltung des Rügenwalder Amtes vom 16–18 Jahrhundert, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. I, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 573–580.
- RYMAR E. 1980. Problem autentyczności dokumentu księcia gdańskiego Świętopełka z datą 20 stycznia 1205 r. i jego przydatności do badań nad dziejami Pomorza sławieńskiego-słupskiego w pierwszej połowie XIII wieku, *Rocznik Gdański* 40(1): 40–61.
- RYMAR E. 1995. *Rodowód książąt pomorskich*, t. 2. Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica.
- SPORS J. 1987. Cel i okoliczności interpolacji dokumentu księcia sławieńskiego Racibora II z 1223 r., *Rocznik Słupski* 1986–1987: 50–64.
- SZOPOWSKI Z. 1962. Port handlowy w Darłównu i Darłowie na rzece Wieprzy, [w:] *Małe porty Pomorza Zachodniego do drugiej wojny światowej*, (red.) Z. Szopowski. Warszawa–Poznań: PWN, 160–274.
- SZULTKA Z. 1993. Zmiany struktury własności i przeobrażenia społeczne szlachty powiatu sławieńskiego w XVIII wieku, *Rocznik Koszaliński* 23: 36–37.
- SZULTKA Z. 2003. Kartki z przeszłości nowożytnego Darłowa w świetle źródeł przechowywanych w niemieckich archiwach państwowych, Słupsk (maszynopis referatu wygłoszonego na VIII sesji naukowo-historycznej w Darłowie w zbiorach Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Darłowskiej).
- ŚLASKI K. 1962. Rozwój osadnictwa na Pomorzu Słupskim w IX–XIII wieku, *Zapiski Historyczne* 27(4): 471–474.
- WACHOWIAK B. 1976. *Próby scentralizowania państwa pomorskiego za Bogusława X i jego następców*, [w:] *Historia Pomorza*, t. II: do roku 1815, cz. 1, (red.) G. Labuda. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 698–887.
- WACHOWIAK B. 2005. *Gospodarka folwarczna w domenach Księstwa Pomorskiego w XVI i na początku XVII wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- WALKIEWICZ L., ŻUKOWSKI M. 2005. *Darłowo, zarys dziejów*, Darłowo: Darłowski Ośrodek Kultury w Darłowie.
- WIEŁOPOLSKI A. 1965. *Ustrój polityczny Pomorza Zachodniego w XIX wieku*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

Die Rügenwalder Domäne

Zusammenfassung

Über die Rügenwalder Domäne gab es bis jetzt keine Artikel in polnischer Sprache, darum hat sich der Autor, ein hiesiger Darlowaner, des Themas angenommen. Es ist jedoch nicht möglich, in einer kurzen Abhandlung alle wichtigen Fakten des Bestehens dieses Latifundiums Jahrhunderte hindurch zu beschreiben. Deshalb hat der Autor nur die wichtigsten Informationen über die Domäne und die Quellen angegeben, um Historikern und Regionalisten zu Nachforschungen anzuregen.

Die Rügenwalder Domäne war eine der größten ländlichen Besitztümer der westpommerschen Fürsten, schon ab dem 14. Jh., im nördlichen Flussgebiet der

Wipper und Grabow bis an ihre Mündungen in die Ostsee. Später fast der gesamte Kreis Schlawe. Da sich die Verwaltung des Besitzes im Rügenwalder Schloss befand, wurde er „Rügenwalder“ Domäne genannt. Sie bestand anfangs aus 28 Dörfern, oft Eigentum der Fürstenwitwen.

Der Autor beschreibt die Eigentumslage der Stadtregion im 14. Jh. Er stellt verschiedene landwirtschaftliche Probleme chronologisch dar, zeigt die Reichweite der Domäne und die Gebietsänderungen während ca. 5 Jahrhunderten an, auch die Veränderungen in der Landwirtschaft, die Verwaltungsreform von Fürst Bogislaw X., um die Einkommen zu vergrößern. Die Pflichten der Bauern und anderen Dorfbewohnern, wie Pacht, Scharwerk u. a. Auch die Größe der zu der Domäne gehörenden Höfe wurde besprochen.

Der Autor hob den Einfluss, der durch die Auflösung des Klosters der Zisterzienser in Seebuckow und des Karthäuser Klosters in Rügenwalde, auf das Gebiet der Domäne hervor. In den 30-er Jahren des 16. Jh. war sie die größte in ganz Pommern, sie umfasste 68 775 ha. Nach der Säkularisation besaß die Domäne 52 Dörfer. Das Besitztum war ein Vorbild für die anderen 17 Domänen in Westpommern.

Ein anderer Punkt bespricht die Veränderungen, die die Zugehörigkeit zum Brandenburgisch-Preußischen Staat mit sich brachte. Die Arbeit der Vorwerke wurde besprochen, ebenso wie neue Verwaltungsreformen. Zum Schluss besprach der Autor noch die Aufteilung der Rügenwalder Domäne und die Befreiung der Bauern nach der Beendigung der Napoleonischen Kriege.